

**ORTAÖĞRETİM
DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI
VE
DERS KİTAPLARINDA
DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ
(1982'DEN GÜNÜMÜZE)**

Meryem KARATAŞ

EKSEN YAYINLARI

**ORTAÖĞRETİM
DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ
ÖĞRETİM PROGRAMLARI
VE
DERS KİTAPLARINDA
DİĞER DİNLERİN ÖĞRETİMİ
(1982'DEN GÜNÜMÜZE)**

MERYEM KARATAŞ

EKSEN YAYINLARI

EKSEN YAYINLARI

Ortaöğretim

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitapla-
rında Diğer Dinlerin Öğretimi
(1982'den Günümüze)

Yazar

Meryem KARATAŞ

İlk Yayın Tarihi: Haziran 2022

ISBN: 978-605-71143-2-7

Yayıncı Sertifika No: 51470

Adresi ve İletişim

Arabacı Alanı Mahallesi

Mustafa Ocak Sokak No: 9 Daire: 6

Serdivan/ Sakarya

iletisim@eksenstitu.org.tr

<https://www.eksenstitu.org.tr/>

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	4
GİRİŞ	6
Araştırmanın Problemi	6
Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	8
Literatür Değerlendirmesi	15
BİRİNCİ BÖLÜM	18
ÖĞRETİM PROGRAMLARINA GÖRE KARŞILAŞTIRMA	18
1. Sınıf Düzeyinde Karşılaştırma	18
2. Kazanımlar Açısından Karşılaştırma	24
3. Amaçlar Açısından Karşılaştırma	35
4. Etkinlikler Açısından Karşılaştırma	44
5. Değerler Açısından Karşılaştırma	47
İKİNCİ BÖLÜM	52
DERS KİTAPLARINA GÖRE KARŞILAŞTIRMA	52
1. 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	52
2. 1992 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	65
3. 2005 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	74
4. 2010 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	83
5. 2018 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	90
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	103

ÖNSÖZ

Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi geçmişten gelen farklı tecrübelerin de etkisi ile üzerinde konuşulan, tartışılan, incelenen bir alan olmaya devam etmektedir. Din derslerinin mevcut sistemde yer edinemediği, seçmeli olduğu, zorunlu olduğu gibi birbirinden farklı zaman dilimlerindeki değişik uygulamalar eğitim öğretimdeki tarihsel tecrübelerin birikimine yol açmıştır. Özellikle örgün eğitimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu ders kategorisinde kabul edilmesi ile birlikte hem öğretim programlarını hem de ders kitaplarını farklı açılardan inceleyen araştırmalar yapılmış ve halen yapılmakta. Diğer dinlerin öğretimi konusu ise küreselleşme, iletişim imkânlarının artması ve eğitim bilimlerindeki yeni yaklaşımların ortaya çıkması ile birlikte değişik bir anlam kazanmıştır. Artık diğer din mensupları, binlerce kilometre ötede olan, hayatınız boyunca karşılaşma ihtimaliniz olmayan “öteki” olmaktan çıkmıştır. Yaşanan değişim süreci ülkemizde de İslam dışındaki dinlerin öğretimi konusuna olan ilgiyi arttırmıştır. Bu çalışmanın teşekkül etmesinde tarafımdan tanıtımı yapılan Mahmut Zengin’in “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar” isimli çalışması etkili olmuştur. Yapıldığı yıl itibari ile yürürlükte olan 2018 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programının çalışmaya dâhil olmaması nedeniyle örgün din eğitiminde diğer dinlerin öğretiminin ele alınma şeklinin değerlendirilmesi gerektiği inancıyla bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Meryem KARATAŞ

SAKARYA 2022

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi

1982’de kabul edilen Anayasa’nın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. maddesinde “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.” ilkesi benimsenerek din ve ahlak öğretiminde yeni bir başlangıç yapılmıştır.¹ 1982 tarihine kadar seçmeli ders kategorisinde kabul edilen din ve ahlak öğretimi bahsi geçen yıldan itibaren örgün eğitimde zorunlu derslerden biri olarak görülmüştür. Bu gelişmeyle birlikte din dersleri için hazırlanan öğretim programları ve okutulan ders kitapları mercek altına alınmıştır. Din öğretiminin nasıl yapılması, içeriğin hazırlanmasında ve uygulanmasında hangi ilkelere dikkat edilmesi gerektiği sorularının yanı sıra birey, toplum ve öğretim yaklaşımlarındaki değişimlerle birlikte alan araştırmacıları farklı sorularla da karşı karşıya kalmıştır. Bu sorulardan biri araştırmanın problematiği de olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde İslam dışındaki dinlerin nasıl öğretildiğidir. Bu sorunun içerisinde öğretimi yapılan dinlerin hangileri olduğu, içerikte kapsadıkları alan, kullanılan dil, öğretim yaklaşımları da yer almaktadır.

Öğretim programları geliştirme çabaları eğitim-öğretim sürecindeki değişimin ilk aşamasıdır. Öğretmenin sınıfta uygulayacağı süreci, dersin içeriğini aktarırken oluşturacağı sınırları, yapacağı etkinlikleri, kazandırmayı hedeflediği bilgi, beceri,

¹ T.C. Anayasası, Madde 24.

tutum ve değerleri belirleyen öğretim programlarıdır. Eğitim-öğretim alanında yaşanan paradigma değişimi öğretim programlarının hazırlanmasındaki süreci de etkilemiştir. Pozitivizme dayanan davranışçı kuramdan farklı olarak aktif öğrenme esasına dayanan yapılandırmacılık son yıllarda tüm eğitim kademelerinin dayandığı temel olmuştur. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli ve zorunlu olduğu dönemlerde de farklı öğretim programları geliştirilip uygulamaya konulmuştur. Buradan hareketle 08/12/1981 tarih ve 213 sayılı karar ile Din bilgisi dersi programlarının 1982-1983 öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere kabulü söz konusudur. Aynı dönemde 21/10/1982 tarih ve 139 sayılı karar ile de Din bilgisi dersinin isminin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi olarak kullanıldığı, öğretim programında ise Din ve Ahlak Bilgisi isminin kullanıldığı görölmektedir.² 1992 yılına kadar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programında herhangi bir değişiklik yapılmayıp 28/02/1992 tarihinde 47 sayılı karar ile hem ilköğretim hem de ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programı yürürlüğe konulmuştur.³ 2005 yılında 31.03.2005 tarih ve 16 sayılı kararla ve 2010 yılında 30.12.2010 gün ve 329 sayılı kararla ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programı değiştirilmiştir.⁴ Şu an yürürlükte olan ortaöğretim programı ise 19/01/2018 tarih 18 nolu Talim ve Terbiye Kurulu kararı ile uygulamaya konulmuştur.⁵

Dünya genelinde din eğitimi bazen devlet eliyle bazen de özel kurumların desteğiyle devam eden bir süreç olmuştur. Bu açıdan bakıldığında farklı ölkelerde toplu-

² MEB, *Tebliğler Dergisi* 45/2109 (29 Mart 1982), 155.

³ MEB, *Tebliğler Dergisi* 55/2356 (13 Nisan 1992), 205.

⁴ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “2010 Yılı Talim ve Terbiye Kurulu Kararları” (Erişim 24/04/2022).

⁵ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “2018 Talim ve Terbiye Kurulu Kararları” (Erişim 24/04/2022).

mun yapısı, dini inancı, ön kabulleri, farklı inanç ve kültürleri bünyesinde barındırıp barındırmadığına göre din eğitimi uygulamaları birbirinden ayrıışmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kendisini Müslüman olarak nitelendiren nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülkedir. Bu açıdan İslam dini ile ilgili bazı kazanımların belirlenmesi doğaldır. Bu duruma ek olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin hem isminden hareketle hem de küreselleşen dünyada farklı inançlara sahip bireylerle olan karşılaşmalar nedeniyle diğr dinlerin öğretimi sürecinde sağlıklı ilerlemesi bir zorunluluktur.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirlenen Türk Milli Eğitiminin genel amaçları içinde yer alan bireyleri "...geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı... kişiler olarak yetiştirmek"⁶ cümlesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersindeki diğr dinlerin öğretimi için temel oluşturabilecek yapıdadır. Kendi dini inancından olmayan bireylere karşı saygı duymanın, değişik kültürleri anlamanın yollarından birisi belki de en önemlisi dini inançlar konusunda doğru kaynaklardan bilgiye ulaşmaktır. Örgün eğitim kurumlarında öğrencilerin bu konuda ulaşabileceğı tek ders ve kaynak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olduğundan öğretim programında bu konu başlıklarının ele alınış biçimi önem arz etmektedir. Diğr dinlerin öğretimi geleneksel çoğulculuk bağlamında ele alınabilecek bir durumdur. Geleneksel çoğulculuk, çoğunluğun kabul ettiğı dini inanç dışında toplumda var olan ya da diyalogda bulun-

⁶ Milli Eğitim Temel Kanunu, *Resmi Gazete* 14574 (Haziran 1973), Kanun No. 1739, md. 40.

ma ihtimali olan dini inançların programda kendilerine yer bulması olarak tanımlanabilir.⁷

Bu araştırmada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ortaöğretim programlarındaki kronolojik değişimlerle bağlantılı olarak hem uygulamada hem de önceki yıllarda uygulanmış olan programlarda diğer dinlerin öğretimlerinin nasıl yapıldığı karşılaştırma yoluyla ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmada hem zaman hem de öğretim programı açısından sınırlandırmalar vardır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin seçmeli olduğu dönemler ile ilköğretim DKAB programları araştırmanın sınırları dışındadır. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 1982, 1992, 2005, 2010 ve 2018 öğretim programlarında diğer dinlerin öğretiminin hangi sınıf düzeyinde ele alındığı, kazanımların, önerilen etkinliklerin, kullanılan yöntem ve tekniklerin neler olduğu, programların birbiriyle benzeşen ve birbirinden ayrışan yönleri, okutulan ders kitaplarının içeriği araştırmanın temel başlıklarını oluşturmaktadır. Bahsi geçen tarihlerin seçilmesinin nedeni ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu ders statüsünde kabul edildiği dönemleri içeriyor olmasıdır.

Karşılaştırma bir düşünceyi geliştirme yöntemlerinden biridir. Karşılaştırma yapmada genel amaç bir şeyin diğerine karşı olan üstünlüğünü belirlemek olabileceği gibi herhangi bir şeyin değişim derecelerine dikkat çekmekte olabilir. Eğitim bilimlerinde karşılaştırmalı eğitim çalışmaları gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinin tüm yönleri ile anlaşılması temeline dayanmaktadır. Çalışma Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde diğer dinlerin öğretiminin ele alınış şeklini, kazanımlar ve amaçlardaki de-ği-

⁷ Sönmez Kutlu, “Laik Örgün Eğitim Sisteminde Doktrin Merkezli Çoğulcu Din Eğitimi Mümkün mü?”, Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı (29-30 Mayıs 2009), 100.

şiklikleri, etkinlikleri, ders kitaplarının konuyla bağlantılı içeriğini dersin zorunlu kategoride kabul edildiği 1982’den günümüze kadar incelemeyi ve programlar arası *karşılaştırma* yapmayı amaçlamaktadır. Uygulamada olan öğretim programı ile önceki öğretim programlarının diğer dinleri ele alış şekilleri, kullandıkları dil açısından anlamlı bir değişiklik olup olmadığı, değişiklik varsa nedenlerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmış, çalışma veri kaynağı olarak öğretim programları ve ders kitapları ile sınırlandırılmıştır. 1982 Din ve Ahlak Bilgisi programı ile 1992, 2005, 2010 ve 2018 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarında diğer dinlerin öğretim şekli karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde diğer dinlerin öğretimi sınıf düzeyinde, kazanımlar, amaçlar, etkinlikler, kazandırılmak istenen değerler ve içerik alt başlıkları açısından ele alınmıştır.

Başlıkta ve araştırmanın sonraki bölümlerinde kullanılan “diğer dinler” ifadesi ile kast edilen dinler, öğretim programlarındaki İslam dini dışındaki dinlerdir. Öğretim programları dışında incelenen kitaplar bahsi geçen öğretim programlarını temel olarak hazırlanan ders kitapları olmuştur. Bahsi geçen dönemde okutulan tüm ders kitaplarının incelenmesinin tekrara düşmeye neden olacağı düşünüldüğünden gelişigüzel örnekleme yöntemi ile incelemeye tabi tutulacak ders kitapları belirlenmiştir. Bu nedenle aynı öğretim programıyla uyumlu olarak hazırlanan ve ülke genelinde okutulan diğer ders kitapları araştırmanın sınırları ve kapsamı dışında bırakılmıştır.

İncelediğimiz Öğretim Programları ve Ders Kitapları Aşağıda Tablo Olarak Verilmiştir.

1982-2018 Yılları Arasında Uygulanan DKAB Öğretim Programları

YIL	ÖĞRETİM PROGRAMI	DERSİN ADI	SÜRE
1982	Temel Eğitim ve Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı	Din ve Ahlak Bilgisi	1 ders saati
1992	İlköğretim ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	1 ders saati
2005	Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10,11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	1 ders saati
2010	Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	1 ders saati

	Öğretim Programı		
2018	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10,11 ve 12. Sınıflar)	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	2 ders saati

İncelenen Ders Kitapları

M. Rami Ayas Günay Tümer	Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf	Emel Matbaacılık	Ankara 1982
Mehmet Aydın	Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. Sınıf	Başbakanlık Basım Evi	Ankara 1982
Osman Çetin Mustafa Öcal Hüseyin Algül	Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1	Akdeniz Yayıncılık	İstanbul 1998
Mehmet Akgül vd.	Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 12. Sınıf	İmpress İmaj İç ve Dış Ticaret	Ankara 2008
Kenan Demirtaş	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı	Özgün Matbaacılık	Ankara 2012

Bekir Pınarbaşı Fikri Özdemir	Ortaöğretim Din Kül- türü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı	Dikey Yayıncılık	Ankara 2019
Ali Kuzudişli	Ortaöğretim Din Kül- türü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı	Özyurt Matbaacılık	Ankara 2019

Literatür Değerlendirmesi

Diğer dinlerin öğretimiyle ilgili önemli araştırmalardan biri 1996 yılında Abdurrahman Boran tarafından Beyza Bilgin’in danışmanlığında yapılmış olan “Lise Birinci Sınıflarda Okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkında Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi” isimli doktora tezidir. Nicel yöntem kullanılarak hazırlanan araştırma ulaştığı sonuçlara ve dönemin din eğitim ve öğretim ortamına göre öneriler sunmuştur.

Bir diğer çalışma Mahmut Zengin tarafından kaleme alınan 2017 tarihli “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar” isimli araştırmadır. Eser, Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan tüm öğretim programlarını ve ders kitaplarını sadece diğer dinlerle ilgili değil İslam dininin sınırları içindeki farklı yorumları da içeren detaylı bir araştırma olma özelliğine sahiptir.⁸ Zengin’in çalışması 2018 öğretim programından önce yapıldığı için onun bu araştırması şu anda yürürlükte olan program ve bu programa göre yazılan kitapları kapsamamaktadır. İlköğretim din dersi kitapları ile sınırlandırılmış olan çalışmalardan biri Hatice Gündüz tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılmış olan “İlköğretim Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi (Zorunlu Din Öğretimi Öncesi ve Sonrası Dönemlere Ait Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma)” isimli yüksek lisans tezidir.⁹ Konuyla ilgili

⁸ Mahmut Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017).

⁹ Hatice Gündüz, *İlköğretim Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi (Zorunlu Din Öğretimi Öncesi ve Sonrası Dönemlere Ait Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

olarak Zeynep Baykara'nın Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde “Okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Diğer Dinlerin Öğretimi” başlıklı çalışması da teorik temellendirme dışında nicel özelliğe sahip bir araştırmadır.¹⁰ Bu konuda yapılan diğer bir tez Mahmut Nadir Okumuş'un “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programlarında Farklı Din ve İnançların Öğretimi” isimli çalışmasıdır. Çokkültürlülük ve din eğitimi yaklaşımlarının ele alındığı tezde İslam dışındaki dinler ile İslam dini içerisindeki inanç farklılıklarının önemini aktarıldığı başlıklar araştırmanın iskeletini oluşturmaktadır. Baykara'nın tezi nicel bir özelliğe sahipken Okumuş'un çalışmasında literatür tarama tekniği yöntemi kullanılmıştır.¹¹ Bahsi geçen tezler yapıldıkları tarih itibari ile uygulanmakta olan 2018 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programını içermemektedir. Okumuş'un dışındaki diğer tezler ise 2010 yılı öğretim programı bilgileri ve uygulamalarını da ele almamışlardır.

Diğer dinlerin öğretimi ile ilgili makale ve bildiri tarzında yapılan çalışmalar arasında Beyza Bilgin'in “İslam Din Pedagojisinde İslam'dan Başka Dinlerin Anlatımı” başlıklı makalesi okul kitaplarında dinlerin anlatımı projesinde Almanya örneğinden hareket ettiği için diğer dinler içinde Hristiyanlığın nasıl öğretildiği merkezli bir çalışma olmuştur. Teslis, misyonerlik gibi kavramların ele alınmasının yanı sıra Türkiye’de okutulan ders kitaplarında Hristiyanlığın anlatılması ile ilgili Alman teologların tespitleri aktarılmıştır.¹² Cemal Tosun'un “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim

¹⁰ Zeynep Baykara, *Okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Diğer Dinlerin Öğretimi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

¹¹ Mahmut Nadir Okumuş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programlarında Farklı Din ve İnançların Öğretimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

¹² Beyza Bilgin, “İslam Din Pedagojisinde İslam'dan Başka Dinlerin Anlatımı”, *AÜİFD* 43/2 (2002), 19-40.

Programlarında Diğer Dinler” isimli çalışması da 1924 yılından 2007 yılına kadar tüm din öğretim programlarında diğer dinlerin ele alınış şeklini metin analizi ile amaç, ilke, kazanım, ünite ve konular açısından açıklamıştır.¹³ Nurullah Altaş’ın “Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)” isimli çalışması da öğrencilerin dinlere ait değerlendirmelerini ve bu değerlendirmeleri etkileyen faktörleri ortaya koymayı amaçladığını belirtmektedir.¹⁴ Hüseyin Yılmaz’ın “AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi ile İlgili Öğrencilerin Düşünceleri”¹⁵ isimli makalesi ile Zübeyir Bulut’un “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi” adlı çalışması da konuyla ilgili kaynaklardır.¹⁶ Diğer dinlerin öğretimi başlığında olmasa bile çoğulcu din eğitiminin imkânı, din eğitimi çokkültürlülük açısından ele alan farklı araştırmalarda da diğer dinlerin öğretimine dolaylıda olsa değinilmiştir. Bu çalışmaların özellikle 2000’li yıllardan sonra alana katkı sağladığını belirtmek gerekir.

¹³ Cemal Tosun, “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler”, *Dinler Tarihi Araştırmaları VII* (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010), 654-672.

¹⁴ Nurullah Altaş, “Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)”, *Dinler Tarihi Araştırmaları VII*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010), 673-703.

¹⁵ Hüseyin Yılmaz, “AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi ile İlgili Öğrencilerin Düşünceleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2004), 101-127.

¹⁶ Zübeyir Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi”, *Kelam Araştırmaları*, 8/2 (2010), 65-90.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖĞRETİM PROGRAMLARINA GÖRE KARŞILAŞTIRMA

1982’den günümüze ortaöğretim düzeyinde 5 tane Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programı bulunmaktadır. Bu bölümde ilgili programlarda diğer dinlerin öğretimi sınıf düzeyi, kazanım, amaç, etkinlik ve değer açısından ele alınıp değerlendirilecektir.

1. Sınıf Düzeyinde Karşılaştırma

1982 yılı Din ve Ahlak Bilgisi ortaöğretim programında diğer dinlerin öğretimi-ne lise 1. ve 3. sınıf düzeyinde yer verilmiştir. 1. sınıfta ikinci ünite başlığı “Dinler ve Özellikleri” şeklindedir. Alt başlıklar “İlkel dinler, Çin dinleri ve Hint dinleri, Musevilik, Hristiyanlık, Türklerin İslam’dan önceki dinsel inançları, Son din Müslümanlık, Semavi dinlerdeki ortak yönler” olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda semavi dinlerin ortak özellikleri de Allah inancı, ahlak ve insan anlayışı açısından ele alınmıştır. Orta-öğretim 3. sınıf düzeyinde ise üçüncü ünite “Yeryüzündeki Dinler ve İslam Dini” olarak belirlenmiş ve ilk alt başlıkta “Yeryüzündeki dinler ve coğrafi dağılımı”dır.¹⁷ İki farklı sınıf düzeyinde dinlerin ele alınması eğitimde süreklilik açısından önemlidir.

¹⁷ MEB, *Tebliğler Dergisi*, 160-161.

1982 Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programında Dinlerin Görünümü

	Yahudilik	Hristiyanlık	Hint Dinleri	Çin Dinleri	Japon Dinleri	Geleneksel Dinler (İlkel Dinler)
1.Sınıf	x	x	x	x		x
2. Sınıf						
3. Sınıf	x	x	x	x	x	

1992 yılı öğretim programında diğer dinlerin öğretimi sadece 1. sınıf düzeyindedir. İkinci ünite “Dinler ve Özellikleri” olarak belirlenmiştir. Alt başlıklar 1982 yılı öğretim programıyla aynıdır. İlkel dinler, Çin ve Hint dinleri, Musevilik, Hristiyanlık, Türklerin İslam’dan önceki dinsel inançları, Son din Müslümanlık, Semavi dinlerdeki ortak yönler önceki öğretim programıyla aynı başlıklara sahiptir.¹⁸ 1992 öğretim programının 1982 yılından farklı olan yönlerinden biri 3. sınıf düzeyinde ele alınan “Yeryüzündeki Dinler ve İslam Dini” ünitesinin kaldırılmış olmasıdır.¹⁹

¹⁸ Gerek öğretim programlarında gerekse ders kitaplarında iki dinin yazılışı ile ilgili farklılıklar TDK’nın güncel yazım kurallarına göre ele alınmıştır. Hristiyanlık dini 1982 ve 1992 yıllarında “Hristiyanlık” olarak kullanılmış; Budizm ise “Buddizm” olarak yer almıştır. Araştırmada her iki din ile ilgili kullanılan yazım şekli Hristiyanlık ve Budizm olmuştur. Bunun yanı sıra aktarımlarda metinlerin orijinal terminolojisinin dışına çıkılmamaya özen gösterildiği belirtilmelidir.

¹⁹ MEB, *Tebliğler Dergisi*, 232.

1992 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programında Dinlerin Görünümü

	Yahudilik	Hristiyanlık	Hint Dinleri	Çin Dinleri	Japon Dinleri	Geleneksel Dinler (İlkel Dinler)
1. Sınıf	x	x	x	x		x
2. Sınıf						
3. Sınıf						

2005 yılı öğretim programında diğer dinlerin öğretimi 12. sınıf düzeyinde iki ayrı ünite olarak ele alınmıştır. “Dinlerde İbadetler” ünite başlığı altında dinlerdeki ibadetler, ibadet yerleri, önemli gün ve geceler konularının öğrencilere aktarılması amaçlanmıştır. Önceki öğretim programlarından farklı olarak dinlerin ibadet anlayışlarının karşılaştırılması açısından anlamlıdır. Yine 12. sınıf ünite başlıklarından ”Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” dinlerin hem öğretimine hem de benzer özelliklerine odaklanmış görülmektedir. Yaşayan dinlere genel bir bakış üst başlığının dört alt başlığı vardır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam İbrahimî dinler olarak adlandırılmıştır. Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm Hint dinleri diye nitelendirilmişken Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizm Çin ve Japon dinleri kategorisindedir. Son alt başlık geleneksel dinler olarak belirlenmiştir. “Dinlerin Benzer Özellikleri”nde ise dinler inanç ve ahlak düzeyinde ele alınmıştır. İnanç esasları açısından dinlerin Tanrı, kutsal kitap, peygamberlik ve ahirete olan bakış açıları karşılaştırılmak istenmiş, son iki başlıkta da dinlerin çevre bilinci ve küreselleşen dünyada dinlerarası ilişkiler öğrencilere aktarıl-

mak istenen konu başlıkları olmuştur.²⁰ 2005 yılı programı önceki öğretim programlarından farklı olarak öğretilecek dinlerin kategorisini genişletmiştir. Hint ve Çin dinlerinin yanı sıra Japon dinleri de programa dâhil edilmiştir. Dinlerin ibadetleri ile ilgili olarak da 1982 ve 1992 programlarında herhangi bir bilgi olmadığı için bu başlıklarda öğretim programı için yenidir. Dinlerin benzer özelliklerine şimdiye kadar olan vurgu bu programda da devam etmiştir. Önceki programlarda sadece tanrı inancı, ahlak ve insan anlayışı açısından konu aktarılırken 2005 yılındaki programa dinlerin kutsal kitap, peygamberlik ve ahiret inançları açısından benzerlikleri de eklenmiştir. Dinlerin çevre bilinci ve dinlerarası ilişkiler yine ilk defa aktarılacak başlıklardır. Anlaşıldığı kadarı ile 2005 yılı öğretim programında diğer dinlerin öğretimi önceki iki programdan çok daha geniş bir alana sahiptir.

2005 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Dinlerin Görünümü

	Yahudilik	Hristiyanlık	Hint Dinleri	Çin Dinleri	Japon Dinleri	Geleneksel Dinler (İlkel Dinler)
9. Sınıf						
10. Sınıf						
11. Sınıf						
12. Sınıf	x	x	x	x	x	x

²⁰ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı* (Ankara 2005), 75-80.

2010 yılı öğretim programında diğer dinlerin öğretimi 2005 öğretim programında olduğu gibi 12. sınıf düzeyinde ele alınmıştır. Öğrenme alanı olarak “Din, Kültür ve Medeniyet” belirlenmiş olup ünite adı da “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri”dir. Ünite; yaşayan dinler, dinlerin benzer özellikleri, dinlerde çevre bilinci, küreselleşen dünyada dinlerarası ilişkiler aktarılmıştır. Yaşayan dinler başlığı 2005 yılı ile aynı başlıklara sahiptir. Aralarındaki tek fark önceden İbrahimî dinler olarak adlandırılan Yahudilik, Hristiyanlık, ve İslamiyet dinleri bu programda vahye dayalı dinler şeklinde nitelendirilmiştir. Dinlerin benzer özellikleri ise yine 2005 yılındaki sınıflandırmadan ayrı olarak inanç, ibadet, ahlak ve dinlerde önemli gün ve geceler alt başlıkları şeklinde düzenlenmiştir. 2005 ve 2010 yıllarında diğer dinlerin ele alınışı için sadece 12. sınıfın belirlenmesinin olumsuz sonuçları olduğu düşünülmektedir. Bu durum dört yıl boyunca öğrenim gören bireylerin dinlerle ilgili bilgi akışının örgün eğitim dışına bırakılması anlamına gelmektedir.

2010 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Dinlerin Görünümü

	Yahudilik	Hristiyanlık	Hint Dinleri	Çin Dinleri	Japon Dinleri	Geleneksel Dinler (İlkel Dinler)
9. Sınıf						
10. Sınıf						
11. Sınıf						
12. Sınıf	x	x	x	x	x	x

2018 öğretim programında diğer dinlerin öğretimi iki farklı sınıf düzeyine yayılmıştır. Yahudilik ve Hristiyanlık 11. sınıf düzeyinde, Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm Hint ve Çin dinlerinin alt başlıkları olarak 12. sınıf düzeyinde ele alınmıştır. 2010 yılı öğretim programından farklı olarak Caynizm, Sihizm, Şintoizm ve Geleneksel dinler 2018 öğretim programında kendine yer bulamamıştır. 2018 yılı öğretim programını önceki programlardan ayıran en önemli özelliklerden biri diğer dinlerin öğretiminin önceki yıllara nazaran daha sade ve net başlıklandırılmış olmasıdır. Dinlerin benzer özelliklerine yapılan vurgu son öğretim programında olmadığı gibi dinlerarası ilişkilerden de bahsedilmemiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri için herhangi bir sıfat kullanılmamış olması da dikkat çeken başka bir farklılıktır. 2005 yılında İbrahimî dinler olarak tasnif edilen İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik, 2010 yılı öğretim programında vahye dayalı dinler olarak kategorize edilmiş, 2018 yılında ise bu dinler için hiçbir şekilde gruplandırma yapılmamıştır.

2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Dinlerin Görünümü

	Yahudilik	Hristiyanlık	Hint Din- leri	Çin Din- leri	Japon Dinleri	Geleneksel Dinler (İlkel Din- ler)
9. Sınıf						
10. Sınıf						
11. Sınıf	x	x				
12. Sınıf			x	x		

2. Kazanımlar Açısından Karşılaştırma

Kazanımlar, öğrencilerin eğitim sürecinin sonunda edindikleri bilgi, beceri, tutum ve değerleri kapsamaktadır. Eğitim öğretim sürecinde başarı kazanımlara ulaşılması ile ölçülür. Kazanımlara ulaşması gereken öğrenciler için uygun ortam hazırlayan, doğru yöntem ve teknikleri kullanan, sınıf içinde gerekli yönlendirmeyi yapan ise öğretmenlerdir.²¹

1982 Din ve Ahlak Bilgisi dersi programı ve 1992 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ortaöğretim programı her ne kadar öğrenen merkezli olarak nitelendirilmiş olsa da programlar kazanım merkezli bir bakış açısına göre hazırlanmadığı için kazanımlar açısından bu iki programı karşılaştırmak ve değerlendirme yapmak mümkün olmamıştır. Her iki programda da sadece öğretimin genel amaçları tespit edilmiş, kazanım ifadesi kullanılmamıştır.

Bir sonraki program olan 2005 yılı ortaöğretim programı bünyesinde önemli değişiklikler barındırmaktadır. Daha önceki programlarda kullanılan amaç kavramı yerine kazanımların kullanılması ve belirlenmesi öğrenciden hareket eden bir anlayışı göstermektedir. Programda vizyon, programın temel yaklaşımı, uygulanmasına ilişkin ilkeler ve kazanımlar 2005 yılı öğretim programındaki değişikliklerdendir. Programda her ünite için ayrı kazanım cümleleri tespit edilmiş ve öğrenciden hareket eden bir dil kullanılmıştır. Bu değişim yeni bir eğitim anlayışının habercisidir. Programda yapılandırmacı, öğrenci merkezli ve çoklu zekâ yaklaşımları temel alınmıştır. Bu açıdan

²¹ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)* (Ankara 2018), 11.

programda ünitelerin kazanımlarını incelemek ve ulaşılmak istenen hedefleri belirlemek mümkün olmuştur.

2005 yılı öğretim programında kazanımların eğitim sürecinin sonunda öğrencilerin edinecekleri bilgi, değer, beceri ve tutumları kapsadığı belirtilmiş ve kazanımların yazılımında bir mantık bütünlüğünün gözetildiği de eklenmiştir.²² Programda diğer dinlerin öğretimi 12. sınıf düzeyinde iki üniteye ele alınmıştır. İlk ünite “Dinlerde İbadetler” başlığında, 4 ders saati olup dinlerdeki ibadetlerin aktarımını amaçlamıştır. Yedi tane kazanımın olduğu üniteye kazınım cümleleri şu şekildedir:

- 1-Dinlerde ibadetlerin var olduğunu fark eder ve örnekler verir.
- 2-Dua kavramını açıklar.
- 3-Dinlerde ortak olan ibadetleri fark ederek benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırır.
- 4-Dinlerdeki sadaka türlerini açıklar ve örnekler verir.
- 5-Çeşitli dinlerde ibadetlerin yapıldığı mekânlara örnekler verir.
- 6-Çeşitli dinlerde önemli gün ve geceler bulunduğunu fark eder ve örnekler verir.
- 7-Farklı dinlerden olanların ibadet hakkına saygılı olur.

Kazanımlarla ilgili açıklamalar bölümünde bazı kazanımlar diğer ünite konu ve kazanımlarla irtibatlandırılmıştır. Dua kavramı ile dinlerin ortak ibadetlerinin fark edilmesi kazanımı 10. sınıfta yer alan Allah inancı ünitesindeki dua ve ibadet yoluyla Allah ile iletişimini güçlendirir kazanımı ile ilişkilendirilmiştir. Ünitenin tamamının

²² MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 19.

10. sınıftaki “İslam’da İbadetler” ünitesinin “İslam’da ibadetleri sınıflandırır, yapılışını ve temel özelliklerini açıklar.” ile “İyi işler yapma, güzel davranışlar geliştirme ve çalışmanın da bir ibadet olduğu bilincine varır.” başlıkları ile bağlantı kurulması istenmiştir. Yine açıklamalarda bu ünitenin sonunda dinlerdeki ibadet olgusunun mevcudiyetinin vurgulanması söz konusudur. Ünitenin sonunda ise tartışma, açık uçlu sorular, çoktan seçmeli, boşluk doldurmalı testler, proje değerlendirme ölçeği, kavram haritaları, yazılı raporlar, poster, eşleştirmeli ve doğru-yanlış soruları kullanılarak değerlendirme yapılabileceği ifade edilmiştir.²³ Kazanımlar incelendiği zaman öğrencilerin her dinin ibadet şekline dikkat çekmeyi ve dinlerdeki ortak ibadetleri fark etmeleri amaçlanmış gözükmektedir. Dinler için önemli olan gün ve gecelerin bilinmesi dışında ibadetlerin tanınması istenmiş ve son kazanım cümlesi ile her dinin var olan ibadet hakkına saygı duyulmasının sağlanması hedeflenmiştir.

Öğretim programının “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesi sonunda öğrencilerin on üç kazanıma ulaşması hedeflenmiştir. Üniteye ayrılan süre 7 ders saatidir.

1-Günümüzdeki başlıca dinleri tanır ve yaygın olarak bulundukları ülkeleri haritada gösterir.

2-İbrahimî dinlerin tarihi gelişim sürecindeki genel özelliklerini ve kökensel ilişkilerini fark ederek örneklerle açıklar.

²³ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 67.

3. Hint dinleri olarak nitelenen Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizmin genel özelliklerini tanır.
4. Çin ve Japon dinleri olarak nitelenen Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizmin genel özelliklerini açıklar
5. Geleneksel dinleri sıralar.
6. İlahi dinlerin inanç, ibadet ve ahlak özellikleri bulunduğunu fark eder.
7. Dinlerin ortak evrensel ahlak ilkelerinin neler olduğunu belirler.
8. Dinlerdeki tanrı, ahiret, peygamberlik ve kutsal kitap inançlarını karşılaştırır.
9. Çevresinde bulunan farklı inançlara sahip insanların düşüncelerine saygı gösterir.
10. Toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında inanca saygının önemini kabul eder.
11. Dinlerin çevrenin korunmasına gösterdiği önemi fark eder ve örneklendirir.
12. Küreselleşen dünyada dinlerarası ilişkilerin önemini fark eder.
13. İstirarcı misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olur.²⁴

Her iki ünite için tespit edilen kazanım cümleleri incelendiğinde öğrenciden hareket eden kazanım merkezli bir bakış açısının temel alındığı, kullanılan fiillerin ölçülebilir özellikte olmasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Kazanımlar genel olarak bilişsel alanın bilgi ve kavrama kategorisine dâhil iken birkaç fiil analiz aşamasına

²⁴ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 72.

öğrenciyi ulaştırmaya çalışmaktadır.²⁵ Kazanım sayısının çok fazla olması eğitim öğretimin sürecini yöneten öğretmenler açısından süre-kazanım dengesini sağlamada zorluk çıkarabilecek niteliktedir.

Ünitenin açıklamalar bölümünde 8. kazanım olan dinlerin inanç alanı olarak görülen tanrı, ahiret, peygamberlik ve kutsal kitap kavramları ile “Dünya Hayatı ve Ahiret” ünitesindeki kazanım aşağıdaki şekildedir:

“Dünya hayatının bir amacı olduğunu fark eder ve kendi hayatının amacını sorgular. Yaşamda kendi amaçlarını belirler. Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemli bir katkı sağladığının farkında olur. Yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığı olduğu bilincine varır.”

“Din ve vicdan özgürlüğünün güvencelerinden birinin de laik devlet olduğunun farkına varır.”

cümlesi ise “Laiklik ve Din” ünitesinin yukarıdaki kazanım ile ilişkilendirilmesi istenen kazanımdır.

Son kazanımla birlikte istismarcı misyonerliğin olumsuz etkilerine vurgu yapılması, ünitenin geneli itibarıyla yaşayan dinlerin temel ve ortak özelliklerinin vurgulanması amaçlanmıştır. Açıklamalar bölümü tartışma, açık uçlu sorular, çoktan seçmeli, boşluk doldurma testler, proje değerlendirme ölçeği, kavram haritaları, yazılı raporlar, poster, öz değerlendirme formu, grup değerlendirme formu kullanılarak de-

²⁵ “Açıklamak, kavramak, bilgi sahibi olmak, tanımak, sıralamak, örnek vermek” gibi fiiller bilişsel alanın bilgi ve kavrama aşamalarını ifade ederken; “karşılaştırmak” analiz basamağını işaret etmektedir.

ğerlendirme yapılabileceği tavsiyesi ile bitirilmiştir.²⁶ 2005 yılı DKAB öğretim programı öğrenen merkezli olması, eğitim sürecine ilişkin geniş açıklamalara sahip olması, yapılandırmacılık yaklaşımından hareket etmesi açısından önceki öğretim programlarından ayrılmaktadır. Öğrenme çıktılarında kazanım ifadelerinin kullanılması da bir yeniliktir. Dinlerin benzer özelliklerinden hareket edilmesi de çoğulcu bir bakış açısını göstermektedir. İbrahimî dinler olarak nitelendirilen dinlerin kökensel ilişkilerine dikkat çekilmesi sonraki yıllarda gündeme getirilmeyen kazanımlardandır. Evrensel ahlak ilkeleri, dinlerarası ilişkiler, ilahi dinlerdeki ortak inanç, ibadet, ahlak özellikleri, toplumsal barışın temelinde inanca saygının yer alması kazanımlarından sonra önceki yıllarda da ders kitaplarında dikkat çekilen istismarcı misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olunması cümlesi ile sona erdirilmiştir.

Kazanımlar açısından bakıldığında 2010 yılı öğretim programı ise on altı - aşağıda verilen- maddelik yoğun bir içeriğe sahiptir. “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” başlığına toplam 7 saatlik bir süre ayrılmıştır.²⁷ Ünite de öğrenciler için belirlenen kazanımlar bazı açılardan 2005 öğretim programı ile benzeşirken bazı yönlerden ayrılmaktadır.

1-Günümüzdeki başlıca dinleri tanır. 2005 yılı ortaöğretim programında bu cümleye ek olarak öğrencilerin dinlerin yaygın oldukları ülkeleri haritada gösterebilmesi amaçlanırken bu programda sadece dinlerin tanınması istenmiştir.

²⁶ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 72.

²⁷ MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı* (Ankara 2010), 27.

2-Vahye dayalı dinlerin tarihi gelişim sürecindeki genel özelliklerini ve köken-
sel ilişkilerini fark ederek örneklerle açıklar kazanımı bir önceki öğretim prog-
ramı ile aynı iken kavramsal bir farklılık söz konusudur. 2005 yılında İbrahimî
dinler ifadesi kullanılırken bu öğretim programında vahye dayalı dinler sıfatı
kullanılmıştır.

3-Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizmin genel özelliklerini tanır.

4-Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizmin genel özelliklerini açıklar. Her iki ka-
zanım 2005 yılı öğretim programı ile aynı gözükmemektedir. Sadece Hint, Çin ve
Japon dinleri olarak kullanılan sıfatların artık kullanılmadığı görülmektedir.

5-Geleneksel dinlerin genel özelliklerini açıklar. Geleneksel dinlerle ilgili bu
programda daha ayrıntılı bir kazanım cümlesi oluşturulmuştur.

6-Dinlerin inanç, ibadet ve ahlak özellikleri bulunduğunu fark eder, kazanımı
önceki öğretim programında sadece ilahi dinler için kullanılmışken 2010 yılı
öğretim programında bu ifade tüm dinler için kullanılmıştır.

7-Dinlerdeki tanrı, ahiret, peygamberlik ve kutsal kitap inançlarını karşılaştırır.

8-Dinlerdeki çeşitli ibadetleri benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırır. Benzer bir
kazanım 2005 yılında da vardır. “Dinlerde ortak olan ibadetleri fark ederek ben-
zer ve farklı yönleriyle karşılaştırır.” kazanımındaki ortak olan ibadetler ibaresi
bu programda kullanılmamıştır. Dinlerin öğretilmesinde yine bir karşılaştırma
metodu kullanılmış, ibadetlerin benzeşen ve ayrışan yönlerine öğrencilerin dik-
kati çekilmiştir.

9-Dinlerdeki dua tezahürlerini örneklerle açıklar.

10-Dinlerde ibadetlerin yapıldığı mekânlara örnekler verir.

11-Çeşitli dinlerde önemli gün ve geceler bulunduğunu fark ederek örnekler verir.

12-Dinlerin ortak evrensel ahlak ilkelerinin neler olduğunu belirler.

13-Toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında inanca saygının önemini kavrar. 2005'teki programda inanca saygının öneminin kabul edilmesi amaçlanırken bu programda inanca saygının öneminin kavranması istenmiştir. Kabul etme düzeyindeki bir kazanım duyuşsal alanla ilişkili bir kazanım iken kavrama fiili bilişsel alana ait bir kullanımdır.

14-Dinlerin çevrenin korunmasına gösterdiği önemi fark eder ve örneklendirir.

15-Küreselleşen dünyada dinlerarası ilişkilerin önemini fark eder.

16-İstismarcı misyonerlik faaliyetlerini tanır.²⁸ 2005 yılı öğretim programında misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olması beklenen öğrencilerin bu programda misyonerlik faaliyetlerini tanıması istenmiştir.

2005 yılı öğretim programında olup bu programda yer almayan kazanım cümleleri şu şekildedir:

“Çevresinde bulunan farklı inançlara sahip insanların düşüncelerine saygı gösterir, dinlerde ibadetlerin var olduğunu fark eder ve örnekler verir, dua kavramını açıklar, dinlerdeki sadaka türlerini açıklar ve örnekler verir, farklı dinlerden olanların ibadet hakkına saygılı olur.”

Bu öğretim programına eklenen kazanım cümleleri ise 9 ve 12. maddeler olmuştur.

²⁸ MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 59.

Kazanımlarla ilgili açıklamalar diğer ünite kazanımlarıyla ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Dinlerdeki tanrı, ahiret, peygamberlik ve kutsal kitap inançlarının karşılaştırılmasının hedeflendiği kazanım ile “Dünya Hayatı ve Ahiret” ünitesinin

“Dünya hayatının bir amacı olduğunu fark eder ve kendi hayatının amacını sorgular; Hayatı anlamlandırmada ahiret inancının önemli bir katkı sağladığının farkında olur; Yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığı olduğunu kavrayarak sorumluluk bilinciyle hareket eder; Ölümün kaçınılmaz olduğunu fark ederek hayatta kalıcı eserler bırakmanın önemini fark eder.”²⁹

kazanımları ilişkilendirilmiştir. “Toplumsal barış ve huzurun sağlanmasında inanca saygının önemini kavrar” ile 9. sınıf ünitesi olan “Laiklik ve Din” deki “Din ve vicdan özgürlüğünün güvencelerinden birinin de laik devlet olduğunun farkına varır.” kazanımları arasında bağlantı kurulmuştur. Son kazanımda istismarcı misyonerliğin ülkemizdeki zararlı faaliyetlerine ve olumsuz etkinlerine vurgu yapılması istenmiştir. Yaşayan dinler ve benzer özellikleri ünitesi ile ilgili olarak açık uçlu, çoktan seçmeli, boşluk doldurmalı soru tipleriyle ölçme ve değerlendirme yapılması; tartışma yaptırılarak, proje değerlendirme ölçeği, kavram haritaları, yazılı raporlar, poster, öz değerlendirme formu, grup değerlendirme formu kullanılarak da değerlendirme yapılabileceği ifade edilerek açıklamalar bitirilmiştir.

Ünitenin kazanımlarına tek tek bakıldığında dinlerin hem genel özellikleri hem de her dinin özel inanç, ibadet sistemi, mabetleri gibi alt başlıklarına dikkat çekildiği görülmektedir. Öğrencilerin günümüzde yaşayan dinleri tanınması istenmiş ve “vahye

²⁹ MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 59.

dayalı din” kavramı kullanılarak dinler kendi içinde kategorize edilmiştir. Ünite içerisinde vahye dayalı olan ve vahye dayalı olmayan dinlerin benzer ve farklı yönlerinin karşılaştırılması isteği ortak noktalara odaklanmayı sağlamaya yönelik gözükmektedir. Aynı şekilde önemli gün ve gecelerin olması İslam dinindeki kutsal kabul edilen gün ve gecelere vurgu gibi algılanabilir. 2005 ve 2010 yılı öğretim programları kazanımlar düzeyinde karşılaştırıldığında benzer kazanımların olduğu görülebilir. Ancak cümle araları okunduğunda, kullanılan kavramlar arasında farklılıklara dikkat edildiğinde aslında dinlerin öğretimiyle ilgili paradigma ve bakış açısı değişikliğinin yaklaştığı anlaşılmaktadır.

2018 yılı öğretim programındaki kazanımlar 11 ve 12.sınıf düzeyinde ele alınmaktadır. 11. sınıfta diğer dinlerin öğretimi çerçevesinde son ünite olan Yahudilik ve Hristiyanlık başlığı, 12 ders saati olarak belirlenmiştir. 2005 ve 2010 yılı ile karşılaştırıldığı zaman ünitenin sadece iki kazanım etrafında toplandığı görülmektedir.

1-Yahudiliğin doğuşunu ve gelişim sürecini özetler. Yahudiliğin kazanım başlığının altında yer alan açıklama şöyledir:

“Yahudiliğin tarihçesine, inanç esaslarına, ritüellerine, sembollerine ve kutsal mekânlarına; İbrani, İsrail, Yahudi ve Musevi kavramlarına; Yahudilerin kitap ve peygamber anlayışına ve günümüz Yahudi mezheplerine yer verilir. Ayrıca “Siyonizm” konusuna değinilir.”

2-Hristiyanlığın doğuşunu ve gelişim sürecini özetler.

“Hristiyanlığın tarihçesine, inanç esaslarına, ritüellerine, sembollerine ve kutsal mekânlarına; Hristiyanlığın kurumsallaşmasında ve inanç esaslarının oluşmasında Pavlus’un rolüne; Hristiyanların vahiy ve peygamber anlayışına ve Hristiyan grupla-

ra (Katoliklik, Ortodoksluk, ve Protestanlık) yer verilir. Ayrıca “evanjelik akımlar”dan kısaca bahsedilir.”

Ünite için belirlenen anahtar kavramlar şu şekildedir: “Kitab-ı Mukaddes, Ahd-i atik, Ahd-i cedit, sinagog, teslis, haç, kilise, vaftiz, ritüel, sakrament”³⁰

Aynı programın 12. sınıf düzeyinde Hint ve Çin dinleri için belirlenen kazanımlar ve açıklamaları şu şekildedir:

1-Hinduizm’in doğuşunu ve gelişim sürecini özetler.

“Hinduizm’in; tarihçesine, inanç esaslarına, ritüellerine, sembollerine ve kutsal mekânlarına yer verilir.”

2-Budizm’in doğuşunu ve gelişim sürecini özetler.

“Budizm’in; tarihçesine, inanç esaslarına, ritüellerine, sembollerine ve kutsal mekânlarına yer verilir.”

3-Konfüçyanizm’in doğuşunu ve gelişim sürecini özetler.

“Konfüçyanizm’in; tarihçesine, inanç esaslarına, ritüellerine, sembollerine ve kutsal mekânlarına yer verilir.”

4-Taoizm’in doğuşunu ve gelişim sürecini özetler.

“Taoizm’in; tarihçesine, inanç esaslarına, ritüellerine, sembollerine ve kutsal mekânlarına yer verilir.”

Ünite ile ilgili anahtar kavramlar olarak da “karma, tenasüh ve reenkarnasyon” seçilmiştir. Ders saati ise 14 saattir.³¹

³⁰ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*, 2018, 29.

³¹ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*, 2018, 35.

Konu başlıkları açısından içeriğin farklı sınıflara bölünmesinin kazanımları etkilediği düşünülebilir. Ancak 2005 ve 2010 yılında ele alınan konu başlıklarının yürürlükte olan öğretim programından daha ayrıntılı olduğu dikkat çekmektedir. 2018 yılı öğretim programından önce yer alan başlıca dinlerin tanınması, vahye dayalı dinlerin kökensel ilişkilerin fark edilmesi, inanç, ibadet, ahiret, ahlak, dua tezahürleri, ibadetlerin yapıldığı mekânlar gibi alt başlıklarla ilgili kazanımlar bu programda yer almamıştır. Genel olarak kazanımlar karşılaştırıldığı zaman 2005 ve 2010 yılı öğretim programlarında yer alan dinlerin ortak ve farklı özelliklerine yapılan vurgu, din-çevre, dinlerarası ilişki, istismarcı misyonerlik faaliyetleri, dinlerdeki dua tezahürleri, ortak evrensel ahlak ilkeleri, farklı inançlara saygı gibi kazanımlar yürürlükte olan programda yoktur. Programlar arası farklardan hareketle diğer dinlerin öğretimi ile ilgili 2018 yılında paradigma değişikliği olduğunu söylemek gerekir. Daha sade ve net ifadeler ile sadece dinlerin öğretimi ve dinlere ait kavramlar üzerine yoğunlaşan bir program tercih edilmiş gözükmemektedir.

3. Amaçlar Açısından Karşılaştırma

1982 yılı ders programında din ve ahlak öğretiminin genel amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Temel eğitim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk Milli Eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk’ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak, böylece Atatürkçülüğün, milli birlik

ve beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlaklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir.”³²

Dersin belirlenen genel amaçları içerisinde diğer dinlerin öğretimi ile ilgili “...insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak..” cümlesi araştırılan konuyla uyum göstermektedir. Amaçlardan sonra belirlenen ilkeler içinde aynı dini inanca sahip milletlerle her zaman iyi ilişkiler içinde bulunulamayacağı, dini inancı ayrı olanlarla da dostluk ilişkileri kurulabileceği zihniyetinin kazandırılması, dini uygulamalar noktasında kimsenin zorlanmaması gerektiği de temelde kabul edilmiştir.³³ Farklı dini inanca sahip öğrencilerin aynı sınıfta öğrenim görme ihtimalide göz önünde bulundurularak aynı dini inanca sahip olmanın dostlukta tek kriter/ölçüt olmadığı üzerinde durulmuştur. Dini uygulamalar konusunda kimsenin zorlanmaması isteği de aynı amaca yönelik gözükmektedir. Çünkü din derslerinden muaf olma durumunun 1982’de uygulamada olmadığı sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti vatan-daşı olup Yahudi ya da Hristiyan olan öğrencilerin kendi istekleri dâhilinde din derslerinden muaf olabilecekleri kabul edilmiştir. Aynı öğretim programının ortaöğretimde din ve ahlak bilgisi öğretiminin amacı başlığında belirlenen maddelere bakıldığında da 2, 5, 6 ve 11. maddelerin diğer din ve inançlarla ilgili olduğu görülmektedir.

“Genel anlamda din ve dinler hakkında bilgi edinmek.”, “Kendi iç dünyasını düzenlemek, çevreyle, toplumla, ayrı dinden olanlarla, ilim, sanat ve uygarlık dünyası ile sağlıklı ilişkiler kurmak, okul dışındaki çeşitli kaynaklardan alınması muhtemel batıl inanç ve fikirlerden uzak, uygun, saygılı bir görüş ve tutum kazanmak.”, “Başkasının inancına, düşüncesine, canına, malına, diğer haklarına saygı gösteren bir hoşgörü kazanmak,

³² MEB, *Tebliğler Dergisi*, 155.

³³ MEB, *Tebliğler Dergisi*, 155-156.

dini inanç ve duyguları şahsi çıkarlarına alet etmemek.”, “Milli benliğimize ve dinimizin ana kaynaklarına dayalı din ve millet şuurunu kavramak, bunu Atatürkçülükle bütünleştirmek, vatandaşlarına, din kardeşlerine, insanlığa ve bütün varlıklara karşı saygı, sevgi ve şefkat duymak.”³⁴

Bu amaç cümleleri vasıtasıyla diğer dinlerle ilgili ilk etapta bilgi edinilmesi, sonraki aşamada ise diğer dinlere mensup bireylere karşı hoşgörü kazanılması, saygı gösterilmesi ve onlarla sağlıklı ilişkiler kurulması amaçlanmıştır. Amaçlar incelendiğinde önce diğer dinler hakkında bilgi düzeyinde bir hedefin belirlendiğini, ikinci adım olarak da farklı din mensuplarına karşı saygı çerçevesinde bir hoşgörü kültürü oluşturulmak istendiği sonucu çıkmaktadır.

1992 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin genel amacının 1982 yılından tek farkı temel eğitim yerine ilköğretim kavramının kullanılmasıdır. Bu nedenle kullanılan “insan sevgisi” ifadesi ile aynen 1982 yılındaki gibi genel amaçlar içinde dolaylı yoldan olsa bile diğer dinlerin öğretimiyle bağlantı kurulabilir. Dersin genel ilkeleri başlığında yapılan açıklamalar diğer dinlerin öğretimi ile ilgili bizlere çok net bilgiler aktarmaktadır. 1992 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders programını bir önceki programdan ayıran özelliklerden biride bu açıklamalardır. Programın hazırlık aşamasında az sayıda da olsa okullarda Musevi, Hristiyan ve diğer dinlere mensup öğrencilerin bulunabilme ihtimalinin göz önünde bulundurulduğu ifade edilmiştir. “Milli kültür unsurlarını ve genel kültürü destekleyici nitelikte olmak üzere” kaydı ile sırası ile İslam, Musevilik, Hristiyanlık ve diğer dinler hakkında bilgi verildiği aktarılmıştır. Diğer dinlerle ilgili bilgi verilme amacı da yine programda netleştirilmiştir.

³⁴ MEB, *Tebliğler Dergisi*, 160.

Verilen bilgilerin öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandıracağı ve başka dinden olanlara karşı daha toleranslı ve anlayışlı davranmalarını sağlayacağı anlatılmıştır. Yani programı hazırlayanlar diğer dinlerle ilgili bilgi verilmesinin öğrencilerin farklı inançlara karşı hoşgörölü olmalarını sağlamayı amaçlamışlardır. Açıklamaların sonraki bölümünde ise ülkenin %99'unun Müslüman olması sebebiyle programda İslam dinine ait bilgilere daha fazla yer verilmesinin nedeni belirtilmiştir. Programın genel amaçlarına ulaşabilmek için belirlenen ilkelere bakıldığında ise 2, 3 ve 4. maddeler diğer dinlerin öğretimi ile ilgilidir:

“Mutlaka dini aynı olan milletlerle her zaman iyi ilişkiler içinde bulunulamayacağı, buna rağmen dini ayrı olan milletlerle de iyi niyet ve dostluk ilişkileri içinde bulunulabileceği zihniyeti kazandırılacaktır.”, “İyi vatandaş yetiştirmek ve öğrencilerin ileride toplumumuza daha rahat uyum sağlamalarına yardımcı olmak için milli ahlakımızla ilgili konuların öğretiminde din ayrımı gözetilmeyecektir.”, “Azınlık okulları dışındaki okullarımızda öğrenim gören T.C. uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilere; Kelime-i Şehadet, Kelime-i Tevhid, Besmele, Âmentü, Ayet, Sure ve Namaz duaları ezberletilmeyecek. Namaz, Oruç, Zekât ve Hacca ait uygulamaya yönelik bilgiler öğretilmeyecektir. Dolayısıyla söz konusu öğrenciler aynı konulardan ölçme ve değerlendirme açısından sorumlu tutulmayacaklardır.”

Maddelerden biri dini aynı olan milletlerle her zaman iyi ilişkilerde bulunulamayacağı, dini ayrı olan milletlerle de iyi niyet ve dostluk ilişkileri içinde bulunabileceği zihniyetinin kazandırılması gerektiği üzerine kurgulanmıştır. İyi vatandaş yetiştirilmesinde, öğrencilerin topluma uyum sağlamasına yardımcı olunmasında ve milli ahlakın öğretilmesinde din ayrımının gözetilmemesi gerektiği de diğer bir madde de

dile getirilmiştir. 4. madde ise diğer dinlerin öğretimi ile direkt alakalı olmasa da din dersi alan ancak Müslüman olmayan öğrencilerle ilgilidir. Aynı öğrencilerin ölçme ve değerlendirmeden de sorumlu tutulmayacağı ifade edilmiştir.³⁵ Amaçlardan sonra öğretimin temel ilkeleri başlığında belirlenen maddelerden hareketle konunun 1982 yılından daha geniş ve ayrıntılı olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Genel amaçlardan sonra ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretimi için belirlenen amaçların 1982 yılındaki amaçlarla birebir aynı olduğu görülmüştür.

2005 yılı ortaöğretim programı Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ile başlamaktadır. 2. madde de yer alan “...insan haklarına saygılı...” ifadesi insanların inanç hürriyeti ile bağlantı kurularak anlaşılabilir. 2005 yılı öğretim programında din eğitiminin dayandığı ilkeler aktarılarak program bu açıdan ele alınmıştır. Bu ilkelere biri evrensel temel olarak belirlenmiştir. Küreselleşmenin tüm ülkeleri etkilediği, eğitim ve din eğitiminin de bu sınırların dışında olmadığı belirtilmiş, diğer toplumları anlayabilmek, onlarla iletişim kurabilmek için onların inançlarını, davranışlarını, kültürel farklılıklarını tanımak gerektiği üzerinde durulmuştur. Doğru iletişim kurmanın yollarından birinin de bireylerin yaşantılarını farklı açılardan görebilmek olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında programın evrensel temel başlığı diğer dinlerin öğretim amaçları ile ilgili ipuçları vermektedir. Toplumsal temel başlığında ise diğer dinleri tanımak ve onların farkında olmak amaçlanmıştır.

“...Hangi görevde ve sosyal faaliyette bulunursak bulunalım, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde bile davranışlarımıza yön veren inanışlarımızı karşılıklı tanımak ve onları hesaba katmak durumundayız. Bu bakımdan sadece kendi inandığımız dini

³⁵ MEB, *Tebliğler Dergisi*, 220.

değil, çevremizdeki dinleri, dinî anlayış ve yaşayış şekillerini de tanımak ve göz önünde bulundurmak durumundayız.”³⁶

Programın vizyonunda ise “...kendi dininden ve başka dinlerden olanlara karşı anlayışlı davranışlarda bulunan, diğer dinleri tanıyan...”³⁷ cümleleri diğer dinlerin öğretiminde farklı dinlerin tanınması ve diğer dinlerden olanlara karşı anlayışlı davranılmasının amaçlandığını göstermektedir. 2005 yılı öğretim programında önceki yıllardan farklı olarak programın amaçları, kazanımları, eğitim öğretim süreci, içerikleri belirlenirken hangi yaklaşımlardan hareket edildiği ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Eğitimsel yaklaşım başlığında yapılandırmacı, çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme gibi yaklaşımların dikkate alındığı ifade edilmiştir. Programın temel yaklaşımları içinde yer alan dinbilimsel yaklaşımda programda diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilgilerin ön planda tutulduğu, dersin dinler arası açılımlı olduğu dile getirilmiştir. Öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandırmak, başka dinlerden olanlara karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmalarını sağlamak amacıyla diğer dinler hakkında genel bilgi verilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır.³⁸ Genel amaçlar içinde diğer dinlerin temel özellikleri ile tanınması hedef cümle olarak belirlenirken temel beceriler arasında farklılıklara saygı gösterilmesi vardır. Programda diğer inanç sahiplerine saygılı olunması istenirken din, kültür ve medeniyet öğrenme alanında ise öğrencilerin günümüzdeki önemli dinleri tanınması ve

³⁶ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 10.

³⁷ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 11.

³⁸ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 13.

bulundukları ülkeleri haritadan göstermesi beklenmektedir. Semavi dinlerin tarihî gelişim süreçlerinin sıralanması, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Taoizm, Konfüçyanizm ve Şintoizmin genel özellikleri ile açıklanması, İlahî dinlerin inanç ve ahlak konusundaki ortak yanlarının ve evrensel ahlak ilkelerinin fark edilmesi de amaç cümleleri olarak belirlenmiştir. Aynı öğrenme alanında dinlerin çevrenin korunmasına gösterdiği önemin, küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin ne anlama geldiğinin hedef kitle tarafından fark edilmesi ve örneklendirilmesi istenmektedir. Aynı şekilde yaşayan dinlerin önemli ve benzer özelliklerini, küreselleşen dünyada dinler arası ilişkileri öğrenmeleri de 12. sınıf seviyesindeki öğrencilerin öğrenme alanları için tespit edilen cümlelerdir.³⁹ Konuyla ilgili olarak Recep Kaymakcan 2005 DKAB öğretim programının dinden öğrenme modelinin kutsal metinler ve din mensuplarının birey ve toplum hayatına yansımalarını içeren bir yaklaşımın daha uygun olacağını belirtmiştir ve programın bu yaklaşımı ile “din kültürü” olma yolunda mesafe kat ettiğini eklemiştir.⁴⁰

2005 yılı öğretim programının amaçları ile karşılaştırıldığı zaman 2010 yılında çok önemli değişimlerin olmadığı görülmektedir. Her iki programda teoride din hakkında öğrenme modeline uygun olarak hazırlanmış görülmektedir. Din hakkında öğrenme yaklaşımının olumsuz tarafı olarak John M. Hull bu tür din eğitiminin öğrencilerin ahlaki, manevi değer arayışlarına katkıda bulunmasının zor olduğunu belirtmiş-

³⁹ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 23.

⁴⁰ Recep Kaymakcan, *Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu* (ERG Nisan 2007), 13.

tir.⁴¹ Programların vizyon cümlelerinden, hazırlanmalarında temel alınan yaklaşımlara ve bu başlıklarda dinlerin öğretimi ile ilgili kullanılan cümlelere kadar benzerlikler söz konusudur. Dinler hakkında bilgi verilmesi, dinlerin inanç ve ahlak konularında ortak noktalarına dikkat çekilmesi, evrensel ahlak ilkelerinin vurgulanması, farklı din ve inançlara saygı duyulması gibi amaç cümleleri etrafında devam eden bir bakış mevcuttur. Sadece din, kültür ve medeniyet başlığında 2005 yılındaki tüm amaçlara ek olarak öğrencilerin dinlerdeki önemli gün ve geceleri, dinlerdeki çevre bilincini öğrenmesi istenmiştir ki bu cümleler 2010 yılı öğretim programında yoktur.⁴² 2005 yılı ile ilgili en önemli fark; dinlerde ibadetler ünitesinin 2010 yılında yer almaması ve diğer dinlerin öğretiminin tek üniteye düşürülmüş olmasıdır.

2018 yılı öğretim programının temel felsefesi ve amaçlarının olduğu başlıkta programın İslam dini ve diğer dinleri betimleyici yaklaşımla konu etmeyi amaçladığı, İslam dini dışındaki diğer dinlerin bilimsel bir metotla, dinler açılımlı ve olgusal yaklaşımla ele alındığı aktarılmıştır. Olgusal bir yaklaşımın benimsenmesinden hareketle diğer dinlerin kendi metin, kaynak ve kabullerinin temel alınması istenmektedir. Bu temel felsefeye uygun olarak da öğrencilerin yaşayan dünya dinlerini tanımaları, farklı din, inanç ve yorumlara saygı duymaları, insanlar, toplumlar ve milletlerarası ilişkilerde dinin önemli bir öge olduğunu fark etmeleri amaçlanmıştır. Programın vizyonda ise “...farklılıklarla bir arada yaşama becerisi kazanmış bireyler yetiştirmek”

⁴¹ John M. Hull, “Religious Education in Democratic Plural Societies: Some General Considerations”, Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, (28-30 Mart 2001), 35.

⁴² MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 19.

diğer dinlerin öğretimi ile ilgilidir. Dinlerin öğretiminde dinlerin kendi metinleri, kaynakları ve kabullerinin esas alınması istenmiştir.⁴³

Diğer dinler hakkında bilgi verilmesi bilişsel düzeyde bir bakış açısını göstermektedir. Öğrenciler için belirlenen hedeflerin arka planında iki durum dile getirilmiştir. Biri öğrencilerin inanç dünyalarının genişlemesi diğeri ise diğer dinlere karşı hoşgörü kazandırılmasıdır. Aynı şekilde programın genel amaçları içinde küreselleşen dünyada dinin birleştirici rolü olduğunun kavranması ve diğer dinlerin temel özellikleriyle tanınması prensip olarak benimsenmiştir. Ünite açıklamasında ise öğrencilerin seviyelerine uygun bir dil kullanılması, anlatımda nesnel ve tasviri (betimleyici) bir yöntem benimsenmesi, dinlerin kendi kavramları ve epistemolojik kabulleriyle tanıtılmasına özen gösterilmesi istenmiş ve dinlerin ortaya çıktığı ve yayıldığı bölgelerin harita üzerinde gösterilmesi amaçlanmıştır.⁴⁴

2018 yılı öğretim programı yürürlükte olan programdır. Dinlerin öğretimi noktasında önceki öğretim programlarıyla benzeşen yönleri olduğu gibi ayrışan yönleri de vardır. Öğrencilerin yaşayan dünya dinlerini kendi kaynaklarından hareketle tanımları, dinin toplumlar arasındaki iletişimdeki önemini fark etmeleri ve farklı yorumlara saygı duymaları hedeflenen programda; dinlerin inanç ve ahlak konularındaki ortak noktaları, evrensel ahlak ilkeleri amaç cümleleri olarak yer almamıştır. Dinlerin kendi epistemolojik kabullerinden hareket edilmesi önemli bir yeniliktir. Eğitim öğretim

⁴³ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*, 2018, 9.

⁴⁴ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*, 2018, 29-35.

süreci boyunca doğru bilginin öneminden, doğru bilgiye ulaşmadan karar verilmemesi gerektiğinden bahseden bir öğretim programının başka dinler söz konusu olunca bunun tersine davranması düşünülemezdi.

4. Etkinlikler Açısından Karşılaştırma

1982 ve 1992 öğretim programlarında herhangi bir etkinlik örneği ya da başlığı söz konusu değildir. Her ne kadar amaç cümleleri öğrenci merkezli hazırlanmış olsa bile konuların öğretiminde farklı yöntem ve tekniklerin gündemde olmadığı dönemler olması nedeniyle öğretim programlarında amaçlar, amaçlarla ilgili ilkeler, ünite başlıkları ve alt başlıklar dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2005 yılı programında etkinliklerin öneri ve örnek niteliğinde olduğu, öğretmenlerin etkinlikleri aynen kullanabilecekleri gibi, ekleme ve çıkarma yapabilecekleri, farklı etkinliklerde kullanabilecekleri ifade edilmiştir. Bilgi ve becerilerin kazandırılması ile ilgili uygulama sürecine yönelik etkinlik örnekleri oluşturulmuştur. Etkinliklerin hazırlanmasında önemli olan -öğrenci merkezli olarak hazırlanan bir programda- öğrenme sürecinde öğrenenin aktif rol oynamasıdır. Aynı zamanda çevresel faktörler, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının birbirinden farklı olması etkinliklerin öneri niteliğini açıklamaktadır. Araştırmanın başlığı ile uyumlu olarak farklı dinlere saygı ve hoşgörüyü geliştirecek etkinlikler vasıtasıyla öğrencilerdeki İslam ve uygarlık bilincinin desteklenmesi amaçlanmıştır.⁴⁵ Dinlerde ibadetler ünitesi için iki etkinlik örneği belirlenmiştir. Ahlaki ve hoşgörülü davranma, araştırma, farklılıklara saygı, kar-

⁴⁵ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 23.

şıklı bağımlılık temel becerilerinin kazanılmasını hedefleyen etkinliğin sınıfa çalışma kâğıdının dağıtılmasıyla başlanması istenmiştir. Sırasıyla sınıfın gruplara ayrılması, her bir grubun bir dinin ibadet özelliklerini araştırması, gruplardan dinin adını vermeden ibadet özelliklerini anlatması ve bu dinin hangisi olduğunun sorulması etkinliğin aşamalarını oluşturmaktadır. Diğer gruplarda aynı etkinliği yaptıktan sonra tüm sınıfın çalışma kâğıdını doldurması istenmektedir. Dinlerdeki ortak olan ibadetlerin benzer ve farklı yönlerini karşılaştırmaları için bir çalışma kâğıdı hazırlanmıştır. Dinlerde ibadetler başlığında olan çalışma kâğıdı; İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm de namaz, oruç, hac, dua, kurban ve sadaka ibadetlerinin var olup olmadığının belirlenmesine yöneliktir.⁴⁶ İkinci etkinlik ise dinlerin dünya haritası üzerindeki dağılımını göstermeyi amaçlamaktadır. Yaşayan dinler ve benzer özellikleri ünitesinde dört etkinlik mevcuttur. Dinlerin kaynağına göre şematik olarak gösterilmesi, dinleri tanıtıcı resim, fotoğraf ve bilginin sınıfla paylaşılması, Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebur'dan barışı ve hoşgörüyü içeren metinlerin sınıfta değerlendirilmesi önerilmiştir.⁴⁷ Dinlerin ortak yönlerini gösteren kavram haritası oluşturulması istenmiş ve bunun için örnek haritada aktarılmıştır. Eleştirel düşünme, farklılıklara saygı, katılım, iş birliği ve takım çalışması, değişkenlik, benzerlik temel becerilerinin kazanılması hedeflenen etkinlikte öğrencilere çalışma kâğıtları dağıtılması, ilahi dinlerin özelliklerini gösteren kavram haritasının tahtaya asılarak gruplara ayrılan öğrenciler-

⁴⁶ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 208-209.

den dinlerin özelliklerini kartlara yazmaları beklenerek “Bilgi kartlarını sınıflandırıyorum.” kâğıdı ile öğrencilerin kartları karşılaştırılıp etkinlik sonlandırılmıştır.⁴⁸

2010 yılı “Din, Kültür ve Medeniyet” öğrenme alanında önerilen etkinlik örneklerinde dinlerin kaynaklarına göre şematik olarak verilmesi, dinleri tanıtıcı resim, fotoğraf ve bilgi toplanarak paylaşılması önerilmiştir. Dinlerin ortak yönlerini gösteren kavram haritasının oluşturulması, dinlerdeki ibadetlerin yapılış biçimlerinin karşılaştırılması dinler ve ibadetler başlığında etkinlik olarak belirlenmiştir. Kutsal kitaplarda barış ve hoşgörü etkinliği başlığında ise Kur’an, Tevrat, İncil ve Zebur’dan barış ve hoşgörüyü içeren metinlerin sınıfta değerlendirilmesi önerilmiştir. Bu etkinlik dinlerin kendi epistemolojik kabullerinden hareket edilmesi ilkesi ile uyum içerisinde görülmektedir. Etkinlik örnekleri kazanımlarla bağlantı kurularak aktarılmıştır. Öğretim programının sonunda “Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri” ünitesiyle ilgili etkinlik örneği verilmiştir. Dinlerdeki çeşitli ibadetleri benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırır kazanımı ile ilişkilendirilen etkinlikte sınıfa hazırlanan çalışma kâğıdı dağıtılması istenmiştir. Öğrencilerin sınıfın fiziki şartları göz önünde bulundurularak gruplara ayrılması, ünite anlatılan dinlerle ilgili ibadet özelliklerinin araştırılması ve dinin adı verilmeden grupların dinleri tanıtması ve sınıfa hangi din olduğu sorulması ve dinlerin benzer ve farklı yönlerinin belirlenmesi, değerlendirme bölümünde ise ibadet-

⁴⁷ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 72.

⁴⁸ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 216-219.

lerin ortak yönlerinin listelenmesi beklenmiştir.⁴⁹ Karşılaştırma mantığıyla hazırlanan etkinlikte dinlerin benzer ve farklı yönlerinin öğrenciler tarafından bilişsel düzeyde öğrenilmesi amaçlanmıştır. 2010 yılı öğretim programında etkinlik örneği başlıkları 2005 yılı ile aynıdır. Etkinliklerin ilişkilendirildiği kazanımlarda ise az da olsa farklılıklar vardır. 2005 yılında ayrı bir ünite olarak ele alınan bu öğretim programında yer almayan dinlerde ibadetler ünitesinden bir etkinlik de mevcuttur. Diğer dinlerin öğretimi için tavsiye edilen etkinliklerde dinlerin kutsal kabul ettikleri kitaplardan örnek metinlerin sınıfta değerlendirilmesinin istenmesi diğer dinlerin temel kaynaklarına atıf yapıldığı anlamına gelmektedir. Yapılan etkinlikler sonucunda ibadetlerin ortak yönlerinin listelenmelerinin, dinlerin ortak yönlerini gösteren kavram haritasının oluşturulmasının istenmesi dinler arasındaki farklılıklardan ziyade benzerliğe vurgu olarak algılanabilir. Dinler tarihinde de kullanılan fenomenolojik bakış açısının etkilerini bu öğretim programında görmek mümkündür.

2018 yılı öğretim programında önerilen herhangi bir etkinlik söz konusu değildir. 2005 ve 2010 yıllarındaki öğretim programlarında etkinlikler, ölçme ve değerlendirme, öğretim programlarının yaklaşımı ve uygulanması ile ilgili ayrıntılı bilgi ve paylaşımlar varken 2018 yılında aynı başlıkları görmek mümkün olmamıştır.

5. Değerler Açısından Karşılaştırma

“Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında

⁴⁹ MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 203-204.

beliren şey; Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü.”⁵⁰ şeklinde anlamlara sahip olan değer; “...Olgu bilincinden sonra ortaya çıkan ve olguya, belli duyguları, arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve fiilleri olan özneyle ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeyeyle belirlenen tavır; öznenin olana, olguya yüklediği nitelik.”⁵¹ olarak tanımlanmaktadır.

1982 öğretim programındaki genel amaçlar içinde kazandırılmak istenen değerlerden biri insan sevgisidir. Ortaöğretim amaçlarında ise başkalarına saygı göstermek, hoşgörülü olmak, insanlığa karşı sevgi, saygı ve şefkat göstermek şeklinde değerler belirlenmiştir.⁵²

1992 yılı öğretim programının hem genel amaçları hem de ortaöğretim amaçları 1982 yılıyla aynı olduğu için dinlerin öğretimi açısından kazandırılmak istenen değerlerde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.⁵³

2005 yılı öğretim programında değer öğretiminin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili farklı yaklaşımların olduğundan bahsedilmiştir. Geleneksel telkin yönteminin yanında değer açıklama yaklaşımı ile öğrencilerin kendi değerlerinin farkına varmasının sağlanabileceği, ahlaki muhakeme ya da değer analizi yaklaşımlarının da kullanılmasının mümkün olduğu belirtilerek farklı yaklaşımlar öğretmenler için açıklan-

⁵⁰ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Değer” (Erişim 24 Mayıs 2022).

⁵¹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), 434.

⁵² MEB, *Tebliğler Dergisi*, 156-160.

⁵³ MEB, *Tebliğler Dergisi*, 220-231.

mıştır.⁵⁴ Öğretim programında her bir ünite için kazandırılması amaçlanan değerler belirlenmiştir. 12. sınıf düzeyinde diğer dinlerin öğretildiği “Dinlerde İbadetler” başlığında kazandırılması hedeflenen değerler hoşgörü, saygı, bilimsellik, verilecek beceriler ise eleştirel düşünme, farklılıklara saygı, katılım, işbirliği ve takım çalışması, değişkenlik ve benzerliktir.⁵⁵ Aynı öğretim programında yaşayan dinleri ele alan ünite hoşgörü ve saygı kazandırılmak istenen değerlerdendir. Öncelikle verilecek beceriler ise eleştirel düşünme, farklılıklara saygı, katılım, işbirliği ve takım çalışması, değişkenlik ve benzerliktir.⁵⁶ Din, Kültür ve Medeniyet öğrenme alanında öğrencilerin, ahlâklı, sorumlu ve hoşgörülü davranış geliştirme, aile içi ve toplumsal barışı koruma becerisini geliştirecek etkinliklerle desteklenmesi de öğrencilere kazandırılacak değerlerdendir.⁵⁷

2010 yılı programının hazırlanmasında belirlenen hedefler içinde hoşgörü değeri dikkat çekmektedir. “Öğrencilerin inanç ve kültür dünyalarına genişlik kazandırmak ve başka dinden olanlara karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı davranışlarda bulunmalarını sağlamak amacıyla diğer dinler hakkında genel bilgilerin verilmesi.” cümlesi anlayışlı ve hoşgörülü bireyler yetiştirmeyi vurgulamaktadır. Aynı değerlerin kazanımı ile ilgili olarak genel amaçlarda “Birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü benimser.” maddesi aynı durumu desteklemektedir. Açıklamalar başlığında öncelikle verilecek değer-

⁵⁴ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 99.

⁵⁵ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 67.

⁵⁶ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 72.

⁵⁷ MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 23.

lerin hoşgörü ve saygı olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸ İslam'ın evrensel değerlerle örtüştüğünün fark edilmesi isteği de hedef cümleler içinde yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında değerler eğitimi açısından program hem diğer dinlerle olan bağın kurulması hem de genel anlamda değerlerin kazandırılmasını amaçlamış gözükmektedir. Öğretim programında değer öğretiminde yeni yaklaşımlar başlığında okullarda değer öğretiminin nasıl yapılması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar bulunduğu ifade edilmiştir. Ünite bağlamında öğrencilere kazandırılmak istenen değerler olarak hoşgörü ve saygı; kazandırılmak istenen beceriler olarak ise eleştirel düşünme, değişim ve sürekliliği algılama, sosyal katılım, mekân, zaman ve kronolojiyi doğru algılama belirlenmiştir.⁵⁹ 2005 yılı ile karşılaştırıldığı zaman 2010 yılı öğretim programında da aynı değerler üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Sadece bilimsellik değeri bu programda yer almamıştır. Kazandırılmak istenen beceriler noktasında ise iki program arasında farklılıklar söz konusudur.

2018 yılı ortaöğretim programının perspektifinde eğitim sisteminin temel amacının değerler ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmek olduğu belirtilmiştir. Alt başlıklardan biri olarak “Değerlerimiz”in belirlenmiş olması öğretim programının genel bakış açısında öğrencilere değer kazanımının öncelikli olduğu anlamına gelir. Programda eğitim sisteminin temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmeyi asli görev olarak algıladığı bu nedenle değerlerin ayrı bir program, öğrenme alanı, ünite ve konu olarak görülmediği vurgulanmıştır. Tüm

⁵⁸ MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 12.

⁵⁹ MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 59.

eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olarak tanımlanan değerlerin öğretim programının her birinde ve biriminde yer aldığı aktarılmıştır.⁶⁰ Öğrencilerin insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı çerçevesinde davranmaya teşvik edilmesi amaçlanan programda belirlenen kök değerler adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverliktir ve bu değerlerin hem kendi başlarına hem de ilişkili olduğu alt değerlerle birlikte ele alınması gerektiği ifade edilmiştir. 2018 yılı öğretim programında 2005 ve 2010 yılından farklı olarak ünitelerle ilgili değerler ayrıca belirtilmemiştir. Bunun nedeni ise programda değerlerin tüm eğitim sürecine yansıtılma isteği olarak açıklanmıştır.

⁶⁰ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*, 2018, 1-3.

İKİNCİ BÖLÜM

DERS KİTAPLARINA GÖRE KARŞILAŞTIRMA

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde diğer dinlerin nasıl ele alındığına dair dönemin kitapları araştırmamızda değerlendirilmiştir. Ancak araştırmaya konu olan öğretim programlarının uygulandığı dönemde okutulan tüm ders kitaplarının incelenmesi yerine gelişigüzel örnekleme yöntemi ile belirlenen ders kitapları seçilmiştir. Bu nedenle öğretim programında yer alan başlıkların nasıl aktarıldığı, hangi yaklaşımların temel alındığı ve hangi kaynakların kullanıldığı ders kitaplarından hareketle incelenecektir.

1. 1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı

1982 yılında lise ve dengi okullar 1. sınıf düzeyinde Doç. Dr. M. Rami Ayas ve Doç. Dr. Günay Tümer tarafından hazırlanan kitap; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 14.10.1982 gün ve 134 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüş ve bu araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır.⁶¹ Diğer dinlerin ele alınışı ile direkt bağlantılı olmasa bile kitabın ilk ünitesi olan “Din” başlığının içeriğine bakıldığında dinler tarihine olan vurgu dikkat çekicidir. Din genel olarak insan topluluğunun sahip olduğu inançlar, devam ettirdiği tapınma ve ahlaki kuralların bütünü olarak tanımlanmıştır.⁶² Dinin tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu, yapılan çalışmalarda eski toplulukların dini inanışlara sahip olduğu ile ilgili deliller

⁶¹ M. Rami Ayas - Günay Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf* (Ankara: Emel Matbaacılık, 1982).

⁶² Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 9.

bulunduğu anlatılmıştır. Din ve Tanrı kavramı insan, toplum ve Tanrı kaynakları ile ilişkilendirilmiştir. Dinin kaynağı ile ilgili Darwin’in evrim teorisinden etkilenen görüşler ileri sürülmüştür. Evrim teorisinin ortaya attığı tezlerin kendi içindeki çelişkileri açıklanmış, bir sonraki başlıkta ise İslam’a göre dinin kaynağı ve gelişmesi ele alınarak öğrencilerin karşılaştırma yapması sağlanmıştır. Bu başlıkta “hak din” Allah’ın gönderdiği peygamber ve kitaplar yoluyla akıl ve irade sahibi insanlara bildirilen din olarak tanımlanmış, böylece dinler kendi aralarında kategorize edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’den ayetler aktararak ele alınan konu başlığında “hak din”in İslam ile tamamlandığı ve bütün dinlere üstün kılındığı belirtilmiştir. Ünitenin sonunda yer alan sorular arasında insan için dinin neden gerekli olduğu, fert ve topluma olan yararları, din-Tanrı kavramları arasındaki ilişki ve son olarak dinin tanımının öğrenciye göre neliği sorulmuştur.⁶³ Konuların aktarımında genel olarak savunmacı bir din eğitim anlayışı hâkimdir.

“Dinler ve Özellikleri” ünite planı ile başlamaktadır. Dinleri ayrı başlıklar halinde aktarmadan önce yeryüzünde yaşayan dinler sınıflandırılmıştır. 20. yüzyılın din sosyolojisi alanında önemli isimlerinden olan Joachim Wach’ın dinler için yaptığı tasnif temel alınmıştır. Wach, dinleri geleneksel ve kurucusu olanlar şeklinde ikiye ayırırken alt başlıkları da ilkel, milli ve evrensel dinler olarak belirlemiştir. İkinci olarak da İslam bilginlerinin din sınıflandırması aktarılmıştır. Dinleri Allah’a, vahye yer verip vermemesi, bir kitabı olup olmamasına göre hak ve batıl olarak ayırdığı, kutsal kitabına kul sözü karıştırılmış, aslını koruyamamış ve başlangıçta hak din olan ancak şimdi aslından sapmış kabul edilen Yahudi ve Hristiyan dinleri ile İslamiyet aynı ka-

⁶³ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 14-16.

tegoride görülmemiştir. İslamiyetin üstünlüğünün İslam bilginlerince üstün görüldüğü de belirtilmiştir. “Aslını koruyamamış, aslından sapmış” gibi ifadeler dışlayıcı bir bakış açısını göstermektedir. Yaşayan dinler olarak da İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudi Dini, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sih Dini, Parsilik, Şintoizm, Konfüçyüs Dini, Taoizm ve ilkel kabile dinleri belirlenmiş; mensubu kalmayan dinlere ise Eski Mezo-potamya, Önasya, Mısır, Yunan, Roma, Avrupa ve Amerika dinleri örnek verilmiştir. Yapılan genel bir girişten sonra ilk başlık olan ilkel dinler ele alınmıştır. İlkel dinler denildiği zaman geçimlerini avcılık, yiyecek toplamak, balıkçılık gibi yollarla sağlayan ilkel kabilelerin inanç sisteminin kastedildiği anlatılmış; dünya üzerinde hangi coğrafyalarda ilkel dinlerin devam ettiği aktarılmıştır. Afrika, Avustralya ve Pasifik Okyanusu adalarında yaşayan yerli halkın kültür ve hayat tarzlarının birbirlerinden farklı özellikler gösterdiği ancak dini düşüncelerin evrenselliğine kanıt oluşturabilecek ortak yönler olduğu da belirtilerek alt başlıklar belirlenmiştir. Kutsal kitapları olmayan bu din mensuplarının dünya nüfusunun %5.3’ünü meydana getirdiği de aktarılmıştır. İlkel kabile dinlerinin genel niteliklerinin bağlı olduğu kavramlar “Mana, Yüce Tanrı, Tabu, Totem, Şaman, Büyü ve Efsaneler” olarak tespit edilmiştir.⁶⁴ Okuma parçası başlığında ilkel kabile dinlerine örnekler verilmiştir. Dinka, Maori, Ga Ainu, dinleri ele alınan dinlerdir. Kitapta Ga dini ile ilgili iki görsel bulunmaktadır. Ga ayini ve Ga kutsal yeri şeklinde açıklanan iki fotoğraf karesi konu başlığına eklenmiştir.⁶⁵

⁶⁴ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 17-18.

⁶⁵ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 22-25.

Çin dinleri önce genel özellikleri ile ele alınmış, daha sonra da Konfüçyüsçülük ve Taoizm dinlerinin kurucularının hayatı ve inanç felsefeleri ile ilgili açıklamalar yer almıştır. Pekin’deki Gök tapınağı ile Çin’in atalar kültünü gösteren iki görsel materyal kullanılmıştır.⁶⁶ Hint dinleri başlığında bu bölgeye ait mensubu olan Hinduizm, Budizm, Caynizm, Parsilik ve Sih Dini isim olarak zikredilmiştir. Ayrıntılı olarak haklarında bilgi verilen ve alt başlık olarak sınıflandırılmış olan Hinduizm ve Budizm dışındaki dinlerin sadece ismi kullanılmıştır. Hinduizm dünya nüfusunun %12.3’ünü oluşturan milli ve büyük bir din olarak nitelendirilmiştir. Belirli bir inanç ve ibadet sistemi olmayan dinin kendi içinde zıtlıkları barındırdığı belirtilmiştir. Tek tanrı inancı, üçleme ve çok tanrılı panteonu da içeren, tanrı kavramındaki değişik ifadeleri de yadırgamayan bir din imajı oluşturulmuştur. Aynı zamanda Hinduizm’in peygamberli dinlerin vahiylerine, Tanrı’nın kendini gösterdiği diğer dini şekillere karşı çıkmadığı, çok sayıda tanrı ve tanrıça heykellerinin çoktanrıcılık olarak görülmediği anlatılmış ve bu durumu destekleyecek “Evrendeki bütün varlıkları sadece bir Tanrı doldurur, Tanrı birdir. Hâkimler onu çeşitli şekillerde adlandırıyorlar.” atasözü ve rig-veda cümlesi aktarılarak bu düşünce ispatlanmaya çalışılmıştır. Konu Ganj nehrinden bir görselle sona erdirilmiştir.⁶⁷ Hint dinlerinden Budizm ele alınırken de dinin kurucusu kabul edilen Gotama Siddhartha ‘nın Buda oluş süreci kronolojik olarak aktarılmıştır. Budizm’in inanç felsefesinin yer aldığı sayfalara bir tane Buda heykeli ve bir tanede Budist tapınağı görseli eklenmiş ve konu bu şekilde bitirilmiştir.⁶⁸

⁶⁶ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 26-30.

⁶⁷ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 31-33.

⁶⁸ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 34-37.

Musevilik olarak adlandırılan başlık ile Yahudi dininin kastedildiği belirtilerek konuya başlanmıştır, Yahudilik tabiri kullanılmamıştır.⁶⁹ Museviliğin en eski ve tek tanrılı bir din olduğu, milli bir din haline geldiği vurgulanarak dinin inanç, ibadet sistemi aktarılmıştır. Alt başlıklar olarak “Museviliğin tarihçesi, on emir, inanç ve ibadet ile Musevilikte ibadet” başlıkları belirlenmiştir. Konuları işlerken bilgilerin kaynaklarını belirtme gibi bir eğilime çok rastlanmamaktadır. Ancak on emir başlığında Torra’nın Çıkış ve Tesniye bölümleri kaynak olarak gösterilmiştir. İnanç ve ibadet başlığında tek tanrı inancı, açık ve belirgin olmayan bir ahiret anlatımı ve mesih beklentisi üzerinde durulmuştur. Yahudilikte ibadet kültürü aktarılırken ağlama duvarı ve yedi kollu şamdan (menora) görseli kullanılmış ve konu bu şekilde noktalanmıştır.⁷⁰

Hristiyanlığın anlatımı ise alt başlıklara geçmeden önce genel bilgilerin aktarımı ile başlamıştır. Kısa bir tarihçeden sonra Pavlus’un bu din üzerindeki etkisi, Yahudi bir toplumda doğmasına rağmen Hristiyanlığın Musevilikten ayrıştığı noktalara dikkat çekilmiş, Hristiyanlığın dünyada en çok mensubu ve mezhebi olan din olduğu da belirtilmiştir. Kullanılan alt başlıklar “Hz. İsa ve Hristiyanlık, Hristiyan inançları, Hristiyan dini törenleri (sakramentler) şeklindedir. İlk konu başlığında Hz. İsa’nın hayatı ve Hristiyanlığın coğrafi olarak yayılma şekli ayrıntıları ile ele alınmıştır. Anlatılan bilgiler için Hristiyanlığın kutsal kitabının referans gösterilmesi diğer dinlerin öğretiminde dinlerin kendi kutsal metinlerinin temel kaynak olarak –en azından bu başlıkta kabul edildiği anlamına gelmektedir. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna’nın yazılış

⁶⁹ Musevilik ve Yahudilik pek çok kaynakta birbirleri yerine kullanılan kavramlardır. Ancak Yahudiğin bir ırkı tanımlamak için kullanıldığı, Museviliğin ise dini bir inancı temsil ettiğini kabul edenlerde vardır.

⁷⁰ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 38-43.

tarihleriyle aktarılmasından sonra Hristiyan inançları başlığına geçilmiştir. Bu başlıkta teslis ayrıntıları ile açıklanmıştır. Konuyu açıklarken kullanılan “Kâinatı yaratan ve devam ettiren Allah’tır...” ile “...Hristiyanlar dua edince üç ayrı şahsa tapınmış olurlar.” cümlelerinin Hristiyan bakış açısıyla ne kadar uyumlu olduğu tartışılabilir. Son başlıkta sakramentler anlatılmış görsel olarak Meryem ile İsa tablosu ve vaftiz örneği kullanılmıştır.⁷¹

Türklerin İslam’dan önceki dinsel inançları başlığında Türklerin tek tanrı, ahiret, cennet-cehennem, melek-şeytan, ruh, ruhun ölmezliği, kurban ile ilgili inançlara sahip olduğu anlatılmıştır. Alt başlıklar “Türklerin İslam’dan Önceki Dini Tarihçesi, Eski Türk Dini İnançları, Dini Törenler, Kam (Şaman)” dır. İlk konuda M.Ö. II. Yüzyıldan M.S. X. Yüzyıla kadar kronolojik olarak Türklerin kabul ettikleri dini inançlar, farklı boy ve kabileler açısından ele alınmıştır.⁷² Eski Türk dini inançları başlığında Orta Asya’da devlet kurmuş Türk boylarının hepsinde Gök-Tanrı inancının bulunduğu bilgisinin Çin kaynaklarından öğrenildiği ifade edilmiştir. Konu Gök-Tanrı kavramı çerçevesinde aktarılmıştır. Eski Türklerin dini törenleri ile ilgili bilgilerin Çin, Arap kaynaklarıyla Türk boylarının eski destan ve hikâyelerine dayandığı bilgisi ve Pazırık Kurganı görseli ile sonlandırılmıştır.⁷³

Dinler ve Özellikleri ünitesindeki başlıklardan biri “Son Din Müslümanlık” tır. Konu başlığı diğer dinlerin öğretimi olduğu için bu başlıkla ilgili ayrıntılı bilgiler aktarılmayacaktır. Sadece giriş cümlesinde İslamiyet hak ve dosdoğru din, Allah katında

⁷¹ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 44-50.

⁷² Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 51-53.

⁷³ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 55-56.

da gerçek ve makbul din olarak -sure ve ayet numaraları verilerek- tanımlanmıştır.⁷⁴ İslam dini ile ilgili yapılan tanımlamalar savunmacı bir din eğitim yaklaşımını göstermektedir. İlahi dinlerdeki ortak yönler ana teması içinde Allah inancı, ahlak ve insan anlayışı açısından dinlerin ortak bakış açıları ele alınmıştır. İlahi dinler ile kastedilenin bir peygambere gelen vahiy sonucu kurulmuş kitaplı dinler olduğu bilgisi verilmiş ve İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudi dininin ilahi dinler olduğu belirtilmiştir. Üç büyük ilahi dinde Yüce Allah kavramı bulunduğu, Allah'ın var ve bir olduğu, her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan, öncesi sonrası olmayan, kitap ve peygamber gönderen, insanları yaptıklarına göre cezalandıracak ve mükâfatlandırarak, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin varlığının O'na bağlı olduğu, hayat, irade sahibi olan, her şeyi bilen yöneten olduğu noktasında ortak özelliklere sahip oldukları aktarılmıştır.⁷⁵ İlahi dinlerde ortak olan yönlerden bahsedilirken kullanılan dil İslami terminolojiye işaret etmektedir. Ahlak açısından ilahi dinlerin erdem, iyilik, sorumluluk konularına ortak olarak yer verdiği, diğer insanların haklarına saygı gösterilmesi, komşu haklarında titiz davranılması istendiği belirtilmiş; hırsızlık, adam öldürmek, çalmak, zina, yalan söylemek, ana-babaya saygısızlık gibi kötü davranışların yasaklandığı aktarılmıştır. Alçakgönüllülük, sabır, af, hoşgörü ve yardım başlıkları da ortak noktalardan kabul edilmiştir. İnsan anlayışı açısından ise insanın Allah'ın en üstün olarak yarattığı varlık olduğu, iradeli, sorumluluk sahibi olarak yaptıklarına göre ceza ve mükâfatla karşılaşacağı anlatılıp kurtuluşa ulaşmanın tek yolunun dini hayatla mümkün olduğu anlatılmıştır. Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan gelen insanoğlunun yine toprağa teslim olacağı

⁷⁴ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 58.

⁷⁵ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 65.

inancı da ortak bir bakış açısı olarak sunulmuştur.⁷⁶ Yukarıda da ifade edildiği gibi ilahi dinlerin ortak yönü öğrencilere anlatılırken İslami terminoloji kullanılmıştır. İslam'ın Allah inancı başlığından sonra üniteyle ilgili sorular hazırlanmıştır. Sorular genel olarak dinlerin karşılaştırılması ve farklılıklarının belirlenmesi üzerine temellendirilmiştir. Sorular şu şekildedir:

“İlkel dinlerden birisi ile millî dinlerden birisini karşılaştırınız, Çin dinleri ile Hint dinleri arasındaki farklar nelerdir? Hint dinlerindeki etyemezlik ile İlâhî dinlerden bazılarında benzer bir kaçınma var mıdır? Farkları nelerdir? Musevilik nasıl millî bir din olmuştur? Bu üniteye gördüğünüz dinlerden hangisinde ahlâk, hangisinde mistisizm, hangisinde gelenek ve hangisinde ilahi nitelikler ön plandadır açıklayınız, Türkler nasıl Müslüman olmuşlardır?”

Diğer dinlerin öğretimi ile ilgili okuma parçası başlığında metinlerde mevcuttur. Metinlerin kaynakçası olarak İstanbul'da 1968 yılında basılmış olan İlham hazinesi, yaşayan büyük dinlerin kutsal kitaplarından mevzua göre tasnif edilmiş seçmeler kullanılmıştır.⁷⁷ Hristiyanlık, Konfüçyüsçülük, Hinduizm, İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık, Taoizm, Zerdüştlük okuma parçalarının başlıklarıdır. Genel başlık Ulu Tanrı olarak zikredilmiştir. Dinlerin Tanrı algıları ile ilgili şiir tarzında metinler aktarılmıştır. Ünitenin son başlığı yine bir okuma parçası olarak belirlenmiştir. II. Meşrutiyet döneminin önde gelen İslamcı fikir adamlarından kabul edilen Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'nin materyalist görüşlere karşı kaleme alınmış olan eserinden bir parça aktarılmıştır. “Ulular Meclisi” adındaki parça Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hil-

⁷⁶ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 65-66.

⁷⁷ Robert Ernest Hume tarafından kaleme alınan eser ders kitabının okuma parçasının sonunda David Hume olarak belirtilmiştir. Ancak bahsi geçen eser dinler tarihçisi Robert Ernest Hume'a aittir.

mi'nin A'mâk-ı Hayâl (Hayâl Âlemi)'de bulunan zavallı bir insan olarak tasvir edilen beşeriyetin saadet sorusuyla başlamaktadır. Soruya sırasıyla Hz. İbrahim, Hz. Musa, Konfüçyüs, Eflatun, Aristo, Zerdüş, Brahma, Hz. İsa, Hz. Lokman, Hızır ve Buda çeşitli cevaplar vermişler, beşeriyet hangisinin doğru olduğuyla ilgili serzenişte bulunurken okuma parçasında reis olarak nitelendirilen Hz. Muhammed'in cevabı aktarılmıştır. Beşeriyet ise "...Ey âlemlerin kendisi ile iftihar ettiği son Peygamber Hz Resûlullah! Beşeriyetin dertlerini anlayan ve ilacını bulan yalnız sensin." diyerek hikâyeyi sonlandırmıştır. Son cümle ile daha önce aktarılan diğer önerilerin insanlık tarafından tasvip edilmediği anlaşılmaktadır.⁷⁸ İslamiyeti önceleyen bir bakış açısı burada da mevcuttur. Diğer dinlerin öğretimi ile ilgili olarak lise 1. sınıf düzeyinde ele alınan ünitenin içeriği genel olarak dinlerin tarihçesi, inanç ve ibadet anlayışları üzerine kurgulanmıştır. Tüm dinler değil ancak ilahi dinler olarak kategorize edilen üç dinin ortak özelliklerine bir vurgu söz konusudur.

1982 öğretim programında diğer dinlerin öğretimi ile ilgili lise 3. sınıf düzeyinde üçüncü ünite olan "Yeryüzündeki Dinler ve İslam Dini" ünitesi yeryüzündeki dinleri ve coğrafi dağılımlarını ele almaktadır.⁷⁹ Wilhelm Schimidt'in tek tanrılı inancın insanoğlunun yaşadığı ilkel şartların sonucu olarak çok tanrıcılığın ortaya çıktığı ile ilgili tezi aktarılmıştır. İnsanoğlunun ilk ve sade tanrıcılığı koruyamadığı, dünyada yer alan inançları tespitin çok fazla mümkün olmadığı, dinler tarihi ile ilgili zorlukları anlatan cümleler kullanılmıştır. Aynı şekilde coğrafi dağılım açısından dinleri belirlemenin zorluklarından biri olarak da Çin ya da Japonya'da yaşayan bireylerin birden

⁷⁸ Ayas – Tümer, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*, 74-77.

⁷⁹ Mehmet Aydın, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. Sınıf* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982).

fazla dini inanca sahip olmaları gösterilmiştir. Coğrafi dağılım açısından dinler üç grupta toplanmıştır. Hint dinleri, Çin ve Japon dinleri ile İlahi dinler. Hint dinleri içinde Hinduizm, Budizm ve Jainizm’in⁸⁰ hangi ülkelerde yayıldığı ve kaç mensubu olduğu bilgileri aktarılmıştır. Çin ve Japon dinleri içinde Konfüçyanizm, Taoizm ve Şintoizm ele alınmış ilahi dinlerle ilgili bilgi vermeden eski İran dini olan Zerdüştlük kısaca açıklanmıştır.⁸¹ İlahi dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlık aynı mantıkla ele alınmış ve “Yeryüzünde Müslümanlar” başlığı ile dünya coğrafyasında Müslümanların dağılımı ayrıca aktarılmıştır. “Müslüman Ülkeler” ve “Müslüman Ülkelerle Olan İlişkilerimiz” başlıkları ünitenin son iki başlığıdır. Müslüman ülkelerle Türkiye’nin ilişkileri tarihsel değişimler açısından ele alınmış ve konunun sonunda 1971 yılında kurulmuş olan Türkiye’nin de dâhil olduğu İslam Konferansı Teşkilatı ve bu teşkilata bağlı olarak kurulan diğer oluşumlar isim olarak verilmiştir.⁸² Ünitenin sonunda “Seçimimiz İslam” kitabından Müslüman olmayı seçen Alman diplomat Muhammad Aman Hobohm’un İslam’ın seçilme nedenleri hakkında yazdıkları hedef kitleyle paylaşılmıştır.⁸³ Ünitenin sonunda yer alan sorular genel olarak bilişsel düzeyde hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular şu şekildedir:

“Coğrafi dağılım açısından büyük dinleri kaç grupta toplayabiliriz? İlâhî dinler hangileridir ve bu dinler arasında ne gibi ortak özellikler vardır? Bugün Hristiyanlığın hangi kolları vardır? İslâm, niçin çok kısa zamanda büyük bir yayılma gücü göster-

⁸⁰ Kitapta ve öğretim programında dinin isminin kullanılışı bu şekilde olduğu için orijinalliğin bozulmaması adına aynı kullanım devam ettirilmiştir. Sonraki öğretim programlarında aynı dini inanç Caynizm olarak kullanılmıştır.

⁸¹ Aydın, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. Sınıf*, 58-63.

⁸² Aydın, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. Sınıf*, 63-67.

⁸³ Aydın, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. Sınıf*, 67-68.

miştir? Belli başlı İslâm ülkeleri yeryüzünün daha çok hangi bölgelerinde yer almaktadırlar? Çeşitli din mensuplarının sayısını gösteren güvenilir istatistiklerin hazırlanması niçin zor olmaktadır? Ülkemizin öteki Müslüman ülkelerle olan ilişkilerini açıklayınız? Müslüman ülkeler bugün her zamankinden daha çok dayanışma içinde olmak zorundadırlar. Niçin?”⁸⁴

Sorular ilahi dinlerin ortak özelliklerine, Müslüman ülkelerle olan ilişkilerine, birbirleriyle dayanışma içinde olma zorunluluklarına dikkat çekmektedir. Dersin içeriğinde verilen bilgiler ile 1982 Din ve Ahlak bilgisi öğretiminin ilkelerinde dikkat çekilen dini ayrı olan milletlerle de dostluk ilişkilerinde bulunulabileceği zihniyetinin kazandırılması ilkesi aynı doğrultuda gözükmemektedir.

Programda diğer dinlerin ele alınışında İslam merkezli bir bakış açısı mevcuttur. İslam dininin son hak din olarak tanımlandığı içerikte diğer dinlerle ortak özellikler aktarılırken bile İslami terminolojinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1982 öğretim programının öğrenci merkezli olarak hazırlandığı ifade edilmesine rağmen konu merkezli bakış açısının devamı söz konusudur. Ayrıca 1982 yılı lise ve dengi okullar 1. sınıf düzeyinde hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabında diğer dinlerin öğretiminin ele alındığı bölümlerde dipnot yer almadığı için dinler için aktarılan bilgilere nereden ulaşıldığı, dinlerin kendi kaynak kitaplarından hareket edilip edilmediği hakkında yorum yapmak mümkün değildir. 3. sınıf düzeyinde aktarılan bilgiler ise sayısal veriler için gösterilen kaynak dışında yine dipnota sahip değildir.

⁸⁴ Aydın, *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. Sınıf*, 68-69.

**1982 Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Programında Diğer Dinlerin Ele
Alınışı**

Sınıf Düzeyi	Ünite	Ünitenin Adı	Ünite Baş- lıkları	Ünite Alt Başlıkları
1. sınıf	Ünite II	Dinler ve Özellikleri	1.İlkel dinler 2.Çin dinleri 3.Hint dinleri 4.Musevilik 5.Hristiyanlık 6.Türklerin İslam’dan ön- ceki dinsel inançları	
			7.Son din Müs- lümanlık	a. Doğuşu ve doğduğu çev- redeki inançlar b. İlk Müslü- manlar c. Hz. Pey- gamber’in aile çevresi (Ehli- beyt)

				d. Türklerde “ehlibeyt” sevgisi
			8.Semavi din- lerdeki ortak yönler	a. Allah inancı açısından b. Ahlak açı- sından c. İnsan anla- yışı açısından
			9.İslam’ın Al- lah inancı	
3. Sınıf	Ünite III	Yeryüzündeki Dinler ve İs- lam Dini	1.Yeryüzündeki dinler ve coğra- fi dağılımı 2.Yeryüzündeki Müslümanlar 3.Müslüman ülkeler 4.Müslüman ülkelerle olan ilişkilerimiz	

2. 1992 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı

1992 yılında lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. sınıf düzeyinde Doç. Dr. Osman Çetin, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal ve Doç. Dr. Hüseyin Algül tarafından hazırlanan kitap; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun kararı ile ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüş ve bu araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır.⁸⁵ Bu kitapta 1992 yılı lise 1 düzeyinde ikinci ünite dinler ve özellikleri başlığındadır. Önceki ders kitabından farklı olarak üniteye hazırlık soruları ile üniteye başlanmıştır. Yaşayan dünya dinlerinin hangileri olduğu, dinlerin temelde kaçaya ayrıldığı ve bunun sebebi sorulmuştur. Türklerin Müslüman olmadan önce hangi dinleri kabul ettikleri de araştırılması istenen başlıklardandır. İlkel dinler başlığına geçmeden önce batıl dinler diye bir başlık açılmıştır. İlahi ya da hak din olarak nitelendirilen Musevilik, Hristiyanlık ve İslam'ın dışında "...insanlar tarafından uydurulmuş pek çok din vardır." şeklinde kitapta yapılan tanım batıl dinlere işaret etmektedir. İlkel dinler başlığından anlaşıldığı kadarıyla ilkel dinlerle batıl dinler aynı kategoride görülmüştür. Tek Allah inancını taşımayan, insanlar tarafından uydurulmuş dinlere ilkel dinler denilmiştir ki 1982 öğretim programında ilkel dinler bu şekilde tanımlanmamıştır. Ayrı bir başlık altında olmasa bile mana, tabu ve totemlerden yine bahsedilmiştir.⁸⁶ Bir önceki programla karşılaştırıldığında ilkel dinlerin bu programda kısa ve öz olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. İlkel kabile dinlerinin inanç ve ibadetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi ve örneklerin, görsel materyallerin olduğu 1982 öğretim programıyla bu yönden ayrılmaktadır.

⁸⁵ Osman Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1* (İstanbul: Akdeniz Yayıncılık, 1998).

⁸⁶ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 17-18.

Çin dinlerinde Konfüçyanizm ve Taoizm ele alınmıştır. Konfüçyanizm dininin kurucusu olan Konfüçyüs'ün hayat hikâyesi aktarıldıktan sonra dinin temel prensipleri maddeleştirilerek anlatılmıştır. Evrendeki büyümeyi ve gelişmeyi “Ti” adındaki tanrının sağladığı, toprağın bir ana tanrıça olarak kabul edildiği, iyi bir düzenin ancak güzel konuşmayla sağlandığı, atalara saygı göstermek gerektiği, anne, baba ve çocuklar arasında sevgi ve saygı duygusunun geliştirilmesi gerektiği ve dostlar arasında sevgi bağlarının kurulması, bütün insanların birbirlerini sevmeleri, barış içinde yaşamaları gerektiği ilkeleri aktarılmış ve Konfüçyanizm inanç esaslarından ziyade ahlaka önem veren bir din olarak nitelendirilmiştir. Çin dinlerinden bir diğeri olarak ele alınan Taoizm de Konfüçyanizm gibi temel ilkeleri ile aktarılmış 1982 yılı ders kitabından farklı olarak yine daha kısa bilgiler verilmekle iktifa edilmiş ve görsellik kullanılmamıştır.⁸⁷

Hint dinleri içinde Hinduizm ve Budizm haklarında bilgi verilen dinlerdir. Hinduizm'in kutsal kitapları, tanrılarının isimleri, kutsal kabul edilen figürleri üzerinde durulmuştur. Kast sisteminin ele alınması ile konu aktarımı bitirilmiştir. Hint dinlerinden bir diğeri Budizm'dir. Hinduizm'deki puta tapma inancına tepki olarak doğduğu bilgisi verilmiştir. Budizm'in Hinduizm'de karşı çıktığı gerek inanç gerekse sosyal alandaki ilkeler aktarılmış ve dinin temel prensipleri ile bakış açısı anlatılmıştır.⁸⁸ Çin dinlerinin aktarımında olduğu gibi Hint dinlerinde de önceki öğretim programındaki hem dinin tarihi gelişimi hem de inanç sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi akışı söz konusu değildir. Daha net ve açık bilgilerle yetinilen bir bakış açısı her konu başlığında ken-

⁸⁷ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 18-19.

⁸⁸ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 20-21.

dini göstermektedir. Aktarılan konu başlıkları ile ilgili sorulara bakıldığında her bir sorunun bilişsel düzeyde olduğu görülmektedir. İlkel din, animizm, naturizm, totemizmin ne olduğu sorulmuş ve Çin ile Hint dinleri hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Hz. İbrahim'in Rabbini aradığı ile ilgili En'am Suresi 75-80. ayetler okuma parçası olarak yer almıştır. Hz. İbrahim'in yaşadığı dönemlerde insanların yıldızlar, ay ve güneşi tanrı kabul edenlere rağmen Hz. İbrahim'in tek tanrılı bir inanca ulaşması batıl ya da ilkel dinler olarak nitelendirilen konulardan sonra içerikle uyumlu bir başlık olmuştur.⁸⁹

1992 yılı öğretim programına uygun olarak hazırlanan ders kitabındaki ünitelerde farklı başlıklara geçmeden önce dersin planı ve hazırlık soruları verilmektedir. Dinler ve özellikleri ünite başlığında öğrencileri konuya hazırlamak amacı ile sorular hazırlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de İsrailoğullarının özelliklerinin nasıl anlatıldığının araştırılması ve yine Kur'an'ın Hz. İsa ile Hz. Meryem'e bakışının incelenmesinin istenmesi Musevilik ve Hristiyanlığa Kur'an merkezli bir bakış açısının öncelenmesi anlamına gelmektedir. İlahi dinler vahye yani Allah-u Teâlâ'nın Cebrail aracılığı ile gönderdiği bilgi ve hükümlere dayanan dinler olarak tanımlanmış; semavi ve hak din tabiri de kullanılmıştır. Musevilik başlığının alt başlıkları önceki ders kitabından farklı düzenlenmiştir. Hz. Musa ve Yahudilerin kısa tarihi, Musevilikte Allah inancı, kitap inancı ve Tevrat, peygamber inancı, diğer inançları, Musevilikte ibadetler, on emir, Musevi mezhepleri konu için belirlenen alt başlıklardır. On emirden, Mesih inancından, ibadet çeşitlerinden, Hz. Musa'nın dolayısı ile İsrailoğullarının tarihinden bahsedildiği görülen içerikte melek, ahiret ve kader inancının dini kabullerde yer aldığı

⁸⁹ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 22.

ancak tüm Museviler tarafından kabul görmediği vurgulanmıştır. Bir önceki ders kitabında kutsal kitapta açık ve belirgin bir ahiret anlatımının olmadığı bilgisi aktarılmış, melek ve kader anlayışına değinilmemişti. Aynı zamanda konuların içeriği aktarılırken bazen İslam’la karşılaştırmalar yapılmıştır. Peygamberlerin taşıdığı özellikler konusunda Musevilik ve İslam’ın bakış açıları arasındaki farklılıklar dile getirilmiştir. Yahudilerin tarihi anlatılırken “...buzağı heykeli yapıp tapmaları, onların bozgunculuğunu ortaya koymuştur... Filistin’e yerleşen Yahudiler, orada da rahat durmadılar.” gibi cümleler taraflı bir bakış açısını göstermektedir. Musevilikle ilgili okuma parçası olarak Hz. Musa ve Firavun başlığında Kur’an-ı Kerim’den A’raf Suresinden diyaloglar aktarılmıştır. Mescid-i Aksa ve Kudüs ile ilgili fotoğraflar görsel materyalleri oluşturmaktadır. Hak din olarak nitelendirilen Hristiyanlık ile ilgili alt başlıklar “Hz. İsa ve Hristiyanlığın Doğuşu, Hristiyanlıkta Allah İnancı, Hristiyanlıkta Kitap İnancı, Diğer İnançları, Hristiyanlıkta İbadetler, Hristiyan Mezhepleri” olarak belirlenmiştir. Hz. İsa’nın hayatı anlatılırken konuya İslam’ın bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili Kur’an-ı Kerim’den ayetler aktarılmış, Hz. Meryem ve Hz. İsa ile ilgili yaşananlar İslam’ın bakış açısıyla değerlendirilmiştir. “Kur’an-ı Kerim’de haber verildiğine göre, Hz. İsa daha beşikte bir çocuk iken konuşmuştu. ...İslam inancına göre ise Hz. İsa’yı değil, onu ele veren ve kendisine çok benzeyen birini öldürmüşlerdi.” gibi cümleler bu konuda örnektir. Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesiyle ilgili üç dinin aktarımı karşılaştırılmıştır. Hz. İsa’nın tevhid inancını tebliğ etmeye çalıştığı zamanla bu inancın teslise dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Trabzon’daki Sümela Manastırı görseli ile konu bitirilmiştir.⁹⁰

⁹⁰ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 30-33.

Türklerin İslam'dan önceki dinsel inançları 1982 yılındaki ders kitabına göre daha az ve öz olarak anlatılmıştır. Önceki ders kitabında Türklerin dini inançları yüz-yıllar içindeki değişimleriyle ele alınırken 1992 öğretim programını temel alan ders kitabında Gök Tanrı odaklı bir konu anlatımı mevcuttur. Konu anlatımının sonunda on üç tane soru belirlenmiştir. Sekiz tane Yahudilikle ilgili, dört tane Hristiyanlıkla alakalı, bir tanede Türklerin İslam'dan önceki inançlarıyla ilgilidir. Tüm sorular bilişsel düzeyde hazırlanmıştır. Hedef kitleye Yahudilerin Hz. İbrahim ile olan ilgisi, Musevilikteki Allah, mehdi inancı, on emrin ne olduğu gibi sorular yanında Hristiyan mezheplerinin neler olduğu, teslisin ne demek olduğu gibi bilgiye dayalı sorular yöneltilmiştir.⁹¹ Okuma parçası olarak Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem ile ilgili Âl-i İmrân Suresi'nden ayetler aktarılmış, Hz. İsa'nın doğumu ve O'na peygamberlik verilmesiyle ilgili İslam'ın bakış açısı nakledilmiştir.⁹²

Son din Müslümanlık başlığı ile ilahi dinlerin sonuncusu olarak nitelendirilen İslam dini ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hazırlık soruları İslam dini doğduğu sıralarda dünyanın siyasi, dini ve ahlaki durumunun araştırılması ile başlamakta İslam'ın başlıca özelliklerinin incelenmesi, hedef kitlenin Kur'an hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu, ilk Müslümanların katlandıkları güçlükler, İslam tarihindeki üstün konumlarının nedenleri, Türkler arasındaki ehl-i beyt sevgisinin Mevlid ve Kerbela mersiyelele ile olan bağının incelenmesi isteğı ile sona ermektedir. Sorularda İslam dini son din olarak Kur'an-ı Kerim de son ilahi kitap olarak vurgulanmıştır. Araştırma İslam dışındaki dinlerin öğretimi üzerine kurgulandığı için konu başlıklarının ayrıntıları akta-

⁹¹ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 33-34.

⁹² Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 35.

rılmayacaktır. Ancak 1982 yılı öğretim programına uygun olarak hazırlanan ders kitabı ile karşılaştırıldığı zaman bu ders kitabında diğer ilahi dinler gibi İslam’ında daha ayrıntılı aktarıldığını, bilgilerin kaynaklarında sadece ayet numaralarının verildiğini yinelemek gerekir. Semavi dinlerdeki ortak yönler konusu için iki hazırlık sorusu belirlenmiştir. İlk soru öğrenciyi semavi dinlerdeki ortak yönler ve sebepleri üzerine düşünmeye yönlendirirken ikinci soru öğrencinin dikkatini semavi dinlerdeki farklı inanışlara ve sebeplerine çekmiştir. Semavi dinlerin Allah tarafından gönderilmiş olmaları bu dinlerin temel özelliği olarak belirtilmiş ve kaynak birliği olmadan ortak özellik aramanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu bakış açısı ile semavi din kategorisinde olmayan diğer dünya dinleriyle ortak bir özellik aranmaması gerektiği vurgulanmıştır. İman esasları bakımından evreni yaratan tek bir yaratıcı inancı, ahiret, melek, peygamber, kutsal kitap ve kader inancı açısından ilahi dinlerin ortak bir bakış açısının olduğu anlatılmıştır. Musevilik konusu işlenirken melek, ahiret ve kader inancının dini kabullerde yer aldığı ama tüm Musevilerin kabul ettiği bir durum olmadığı belirtilmişti. Maddeler açıklanırken bu şekilde bir açıklama yapılması daha doğru bir bakış açısı oluşturabilirdi. İman esasları dışındaki ortak özelliklerde tüm ilahi dinlerin dini, nefsi yani canı, aklı, nesli ve malı korumak için gönderildiği, dünya hayatını düzenleyen hükümlerin hepsinde ortak olduğu, yer ve zamana göre değişen ayrıntılı hükümler olduğu ama imanın şartlarının her zaman ortak olduğu anlatılmıştır. İslam dininin son ilahi din olması nedeniyle onun hiçbir hükmünün değişmeyeceği, kıyame- te kadar bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap vereceği ayrıca vurgulanmıştır. İbadet ve dua etme konusunda da ortak bir özellik olduğu söyleminden hemen sonra bu konuda

farklılıklar da olabileceği belirtilmiştir. Aşağıdaki cümleler İslam'dan hareket eden bir bakış açısını göstermektedir.

“...Günümüze kadar gelebilmiş fakat zamanla bazı değişikliklere uğramış olan İlahi dinlerle İslamiyet arasında bu konularda bazı farklılıklar vardır. Çünkü diğerleri bozulmuş, İslamiyet ise aslını halen korumaktadır.”⁹³

Önceki yıllardaki ders kitabından farklı olarak yapılan uzun bir girişten sonra ilahi dinler Allah inancı, ahlak ve insan anlayışı açısından değerlendirilmiştir. Önce İslam dini açısından Allah inancı açıklanmış sonrasında Musevilikte ve Hristiyanlıkta başlangıçta İslam'a benzer bir Allah inancı olduğu zamanla dinlerin bozulması ile birlikte değişimler yaşandığı belirtilmiştir. Musevilerin tanrı inancını millileştirdiği, Hristiyanların ise teslis inancıyla tevhid inancının zedenlendiği anlatılmış, ortaklıktan ziyade farklılıklar üzerine odaklanılmıştır. İlahi dinlerde ahlak sistemlerinin tek kaynaklı olduğu belirtilmiştir. Doğruluk, şefkat, merhamet, af ve müsamaha, büyüklere saygı, alçakgönüllü olma, sabır ve metanet ortak ahlaki özellikler olarak belirtilmiş; yalancılık, hırsızlık, zina, adam öldürme, komşunun hakkına tecavüzde kötü davranışlar olarak nitelendirilmiştir ki önceki ders kitabında ahlak açısından üzerinde durulan ortak noktalardır. Ahlak açısından ortak kaynağa sahip olan dinlerin ahlak anlayışlarının bir ve aynı olmadığı belirtilmiştir. Musevilerin ahlak esaslarının çok sert ve kesin hükümler içerdiği, Hz. İsa'nın getirdiği ahlak esaslarının tam tersine aşırı yumuşaklık ve teslimiyete sahip olduğu bu durumunda Musevileri dünyaya bağlı insanlar haline, Hristiyanları ise dünyayı bırakıp ahirete yönelttiği aktarılmıştır. Konu başlığı semavi dinlerin ortak özelliği olsa bile farklılıklara yapılan vurgu daha fazladır. İnsanın yara-

⁹³ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 51-52.

tılışı, görevleri, sorumlulukları konusunda benzer görüşleri paylaşan ilahi dinlerin bazı noktalardaki farklılıkları dile getirilmiştir. Hristiyanların asli suç inancı ile İslam'ın buna karşı çıkışı ele alınmıştır.⁹⁴ Konu sorular ile devam etmektedir. İlahi dinlerin hem ortak hem de farklı yönleri ile ilgili sorular vardır. Konunun sonunda okuma parçası olarak ayetlerden seçilen cümleler kullanılmıştır. İnsanın yaratılışı, yaratılma nedeni, kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceği ile ilgili ayetler aktararak konu sonlandırılmıştır. Semavi dinlerdeki ortak yönleri ele alan konu başlığının okuma parçasında sadece Kur'an-ı Kerim'den ayet örneklerinin aktarılması İslami terminolojiden hareket edilmesi ile ilgili algıyı güçlendirmiştir.⁹⁵ Dinler ve özellikleri ünitesinin son başlığı İslam'ın Allah inancı olarak belirlenmiştir. İslam dininin ele alınışı araştırma sınırları dışında olduğu için ayrıntıları ele alınmayacaktır.

1982 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabıyla 1992 öğretim programıyla uyumlu hazırlanan ders kitabı başlıklar olarak aynıdır. Ancak içerik olarak ilkel dinlerin ele alınışı 1982deki kitapta daha ayrıntılı, ilahi dinler daha yüzeysel ele alınmıştır. İçerik genel olarak İslami terminoloji kullanarak hazırlanmış görülmektedir. Dinlerin anlatımında bile kendi kaynaklarından ziyade İslami kaynaklar kullanılmıştır. Aynı zamanda 1982 yılında 3. sınıf düzeyinde ele alınan “Yeryüzündeki Dinler ve İslam Dini” ünitesinin bu programda yer almayışı diğer dinlerle ilgili bilişsel düzeyin daraltıldığı anlamına gelir.

⁹⁴ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 52-55.

⁹⁵ Çetin vd., *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*, 56.

**1992 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Diğer Din-
lerin Ele Alınışı**

Sınıf Düzeyi	Ünite	Ünitenin Adı	Ünite Başlıkları	Ünite Alt Başlıkları
1. sınıf	Ünite II	Dinler ve Özellikleri	1.İlkel dinler 2.Çin dinleri 3.Hint dinleri 4.Musevilik 5.Hristiyanlık 6.Türklerin İslam’dan önceki dinsel inançları	
			7.Son din Müslümanlık	a. Doğuşu ve doğduğu çevredeki inançlar b. İlk Müslümanlar c. Hz. Peygamber’in aile çevresi (Ehli-beyt)

				d. Türklerde “ehlibeyt” sevgisi
			8.Semavi din- lerdeki ortak yönler	a. Allah inancı açısından b. Ahlak açı- sından c. İnsan anla- yışı açısından
			9.İslam’ın Allah inancı	

3. 2005 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. sınıf düzeyinde Dr. Mehmet Akgül, Dr. Ramazan Yıldırım ve ekibi tarafından hazırlanan kitap; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun kararı ile ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüş ve bu araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır.⁹⁶ 2005 yılı öğretim programıyla uyumlu olarak hazırlanan bu ders kitabında diğer dinlerin öğretimi ile ilgili ilk ünite ibadet öğrenme alanıyla ilgili olarak “Dinlerde İbadetler” ünitesidir. Ünitimize hazırlanalım başlığında Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizm gibi dinlerdeki ibadetler ve

⁹⁶ Mehmet Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, 12. Sınıf* (Ankara: İmpress İmaj İç ve Dış Ticaret, 2008).

mabetler sorulmuştur. İslam ve Hristiyanlıkta önem verilen dini gün ve bayramların neler olduğu sorusuyla hedef kitlenin konuya olan hazırlığı sağlanmıştır. 2005 yılı kitabının şekilsel yapısı önceki yıllardan farklı özellikler taşımaktadır. Neredeyse her sayfada fotoğraflar kullanılmış, tartışalım, dua örnekleri, ayetler, buyruklar gibi başlıklar yer almış böylece hedef kitlenin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda aktarılan bilgiler için dipnotlar kullanılmıştır. Önceki yıllar için incelenen ders kitaplarında ayet numaraları ve okuma parçaları dışında hiçbir şekilde kaynak gösterilmemişti.

Başlık dinlerde ibadetler şeklinde olsa bile ortak nokta olarak genelde ilahi dinler örnek gösterilmiştir. Tüm ilahi dinlerde benzer ibadetler olması, dinlerin Allah tarafından gönderilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Sırasıyla İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm, Sihizm, Şintoizm, Taoizm ve Konfüçyüsçülük dua ve namaz başlığında bilgi verilen dinlerdir. Bahsi geçen her bir dinin ibadet ve ritüelleri aktarılmıştır. İslam, Hristiyanlık ve Yahudilikle ilgili dua örnekleri kendi kutsal kitaplarından verilmiştir. Diğer dinlerle ilgili verilen bilgilerde akademik çalışmalar kaynak gösterilerek anlatılmıştır. 1982 ve 1992 yıllarında okutulan kitaplarla karşılaştırıldığında diğer dinlerin kendi kaynaklarından bilgi verilmesi, tarafsız bir bakış açısının kullanıldığını ve dinlerarası açılımlı bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Dua ve namaz, oruç, hac, sadaka, kurban alt başlıklarının her birinde farklı dinlerde yer alan bu ibadetler açıklamaları ile verilmiştir. Dinlerde ibadet yerlerinin anlatıldığı başlıkta aktarılan dinlerle ilgili görsel materyaller kullanılmıştır. Dinlerde önemli günler ve geceler başlığı ile ünite sona ermektedir. Ünitinin sonunda “Ünitemizi Değerlendirelim” başlığı öğrenilenleri tekrar etmeye, ölçme ve değerlendirmeye yönelik bir

başlık olarak hazırlanmıştır. İki tane açık uçlu sorudan sonra dört tane çoktan seçmeli soru hazırlanmıştır. Açık uçlu sorulardan biri hedef kitlenin ilahi dinlerdeki benzer uygulamalara odaklanmasına yöneliktir.⁹⁷

2005 yılı öğretim programına uygun olarak hazırlanan 12. sınıf ders kitabının son ünitesi yaşayan dinler ve benzer özellikleri başlığına sahiptir. Öğrenme alanı olarak din, kültür ve medeniyet belirlenmiştir. Ünite hazırlık sorularında birden çok dinin bulunma sebepleri, ilahi olmayan dinlerden yaşayanlarının hangileri olduğu, tanrı inancı açısından dinler arası benzerlikler, tevhit, teslis, mesih, yoga, nirvana ve totem gibi kavramların araştırılması istenmiştir. Dünyadaki belli başlı dinlerin mensuplarını gösteren tablo ile harita üzerinde dinlerin dağılımını gösteren tablolar kullanılmıştır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam İbrahimî dinler olarak başlıklandırılmış, Hz. İbrahim'in soyundan gelen peygamberlere dayandırılan dinlerin kastedildiği açıklanmıştır.⁹⁸ Yahudiliğin tarihi Hz. İbrahim'le başlatılmıştır. Yahudilerin soyunun Hz. Yakup'un on iki oğluyla devam ettiği bilgisi yanında Yahudilerin inanç, ibadet ve kutsal-ları hakkında bilgiler verilmiştir. Hristiyanlık ve İslam dini de tarihsel süreci, inanç, ibadet emirleri ile ele alınmıştır. Hristiyanlık anlatılırken Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, kendisine namaz ve zekâtın emredilmesi, Hz. İsa'ya verilen incilin bir rehber ve öğüt olarak gönderildiği ile ilgili ayetler nakledilmiştir. Her ne kadar dinlerin kendi

⁹⁷ Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, 12. Sınıf*, 30-45.

⁹⁸ Konuyla ilgili farklı bakış açılarının olduğunu belirtmek gerekir. Muhammet Yeşilyurt, "İbrahimî Dinler Kavramsallaştırılmasının Meşruiyetine Dair İleri Sürülen Fenomenolojik Temellerin Değerlendirilmesi", *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of Social Science* 5/29 (Ekim 2018), 263-271; İbrahim Kaplan, "İbrahimî Dinler Kavramı Üzerine", *Medeniyetler Beşiği Orta Doğu ve Şanlıurfa: Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (11-12 Mayıs 2017), 107-116; Muhammet Yeşilyurt, "İbrahimî Dinler Kavramsallaştırılmasının Tarihi", *Bilimname* 1/37 (2019), 191-241.

bakış açılarıyla aktarıldığı belirtilse bile İslam'ın konuya yaklaşımı anlatılmaya çalışılmıştır. Hint dinleri olarak sırasıyla Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm tarihteki gelişim ve değişimleri ile görsel materyalleriyle, kutsal sembolleriyle, yayıldıkları coğrafya ile sosyal hayata olan etkileri farklı dinler tarihi ile ilgili çalışmalara dayanarak aktarılmıştır. Çin ve Japon dinlerinde Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm kendi inanç prensipleri içinde değerlendirilmiştir. Hint dinleri 1982 yılında Hinduizm, Budizm ve Caynizm örnekleminde hareket etmişken 1992 de Caynizm bu kategoride yer almamıştır. 2005 yılı öğretim programına uygun olarak hazırlanan ders kitabında Hint dinlerinden Sihizm kendine az da olsa yer bulmuştur. Çin ve Japon dinleri ana başlığı 1982 yılındaki ders kitabında aynı şekilde yer almaktadır. Geleneksel dinler başlığı ile ilkel kabile dinleri kastedilmiş ve bu dinlere ait kavramlardan en yaygınları, dinin coğrafı ve sayısal dağılımı öğrencilere aktarılmıştır.⁹⁹

Dinlerin benzer özelliklerinde İbrahimî dinler olarak adlandırılan üç dinin inanç, ibadet ve ahlak konularında ortak bakış açısının olduğu, ilahi olmayan dinlerin inanç esaslarında yok denecek kadar az benzerlik bulunduğu anlatılarak konuya başlanmıştır. Ahlak konularında ise tüm dinlerin ortak noktalarının olabileceği belirtilmiştir. İnanç ve ahlak özellikleri ana başlığının alt başlıkları ise şu şekildedir: Tanrı, kutsal kitap, peygamberlik ve ahiret inanç özelliklerinde incelenmiştir. Yahudilikte bulunan 13 maddelik inanç sistemi, Hristiyanların “kredo”su ile Müslümanların “amentü”sü inanç esaslarının özünü oluşturduğu aktarılmıştır. İlahi olmayan dinlerin genelde çok tanrıcılığa dayandığı, kutsal kitapların din kurucusu kabul edilenlerin öğütlerinden oluşan metinler olduğu bu nedenle aralarında bu açıdan benzerlik olmadığı anlatılmış-

⁹⁹ Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 12. Sınıf, 97-108.

tır. Tanrı inancı başlığında ilahi olan ya da ilahi olmayan şeklinde sınıflandırılan dinlerin tek tanrı inancı açıklanmıştır. Kutsal kitap konusu aktarılırken diğer dinlerin kitapları ayrıntıları ile anlatılmış Kur'an-ı Kerim ise son ilahi kitap olması ve evrensel özelliği ile vurgulanmıştır. Peygamberlik ve ahiret inancı başlıkları da yine üç ilahi dinin ortak özelliklerini, diğer dinlerin ise farklılıklarının vurgulandığı başlıklar olmuştur. Ahlak özellikleri açısından girişte de belirtildiği gibi hem ilahi dinler hem de geleneksel dinler açısından uyulması gereken ilkelere örnekler verilmiştir. Doğruluk, dürüstlük, iyilik, yardımseverlik, büyüklere saygı, küçüklere sevgi gibi davranışların övüldüğü; adam öldürme, hırsızlık, zina, yalancılık gibi hem bireylere hem topluma zarar verebilen yerilen davranışlar olarak örneklendirilmiştir. Tüm dinlerin birincil kaynaklarından örnekler verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında önceki yıllarda hazırlanan ders kitaplarında diğer dinler İslam'ın bakış açısı ve terminolojisi ile aktarılırken 2005 yılında önemli değişiklikler yaşanmış, dinler kendi kaynaklarından -genel olarak- hareketle nitelendirilmiştir.¹⁰⁰ Konunun sonunda Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in inanç, ibadet ve ahlak özellikleri tablo halinde hazırlanmıştır. Ahlak özellikleri tüm dinler için ortak belirlenmiştir. Doğruluk, dürüstlük, kardeşlik, cömertlik, iyilik, merhamet, sevgi ve saygı, barış, hoşgörü, dostluk, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, öldürmemek ve çalmamak olarak örneklendirilmiştir. Küresel sorunların çözümünde evrensel ahlak ilkelerinin belirlenmiş olması tarafların daha rahat hareket etmelerine yardım eden bir özelliğe sahiptir. Okuma metni olarak Fatih'in vasiyetnamesi tercih edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in sahibi olduğu bazı dükkânları vakfetmesi ve bu

¹⁰⁰ Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 12. Sınıf, 108-113.

konudaki şartlarını içeren metin değerler eğitimi ile ilgili örnek bir metin olarak değerlendirilebilir.¹⁰¹

Dinlerde çevre bilinci başlığında Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm ve İslam dinlerinden birincil kaynaklardan örnek metinler aktarılmıştır. Ünitinin son başlığı ise küreselleşen dünyada dinlerarası ilişkiler başlığında hazırlanmıştır. Konunun içeriğinde farklı din, kültür ve dünya görüşüne sahip insanların tarihte de birbirleri ile münasebet kurdukları, iletişimin önem kazandığı günümüzde bu münasebetin daha da önem kazandığı, bunun içinde birbirlerinin inancına, örf ve adetlerine saygı duymaları, birbirlerini tanımaları, görüş alışverişinde bulunmalarının çatışmaları önleyebileceği anlatılmıştır. Hz. Muhammed'in Medineli Yahudiler ve diğer din mensuplarıyla yaptığı anlaşma, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiği zaman Anadolu'daki Yahudi topluluklarına gönderdiği davet mektubu, II. Beyazıd'ın İspanya'dan kovulan Yahudileri Osmanlı topraklarına kabul etmesi Hristiyanların 1965'te yayınladıkları bildirgede "Kilise Müslümanlara da büyük bir saygıyla bakar." ifadeleri örnek olarak aktarılmıştır. Dini yaymada yanlış olan durumun insanların sosyal-ekonomik zaaflarından faydalanmak olduğu belirtilerek, istismarcı misyonerlik faaliyetlerine dikkat çekilmiştir. Sayfa düzeninde başvuru alan görsellerden biri Antalya Belek'te yer alan cami, kilise ve havranın bir arada bulunduğu dinler bahçesi, papa ve dönemin Diyanet İşleri Başkanı'nın bir arada çekilmiş bir fotoğrafı ile kutsal kitaplardan hoşgörü ve diyalogla ilgili örneklerdir. Seçilen metinler Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'ten bölümler olmuştur.¹⁰² Ünitimizi değerlendirelim konusunda dört açık uçlu, beş tanede

¹⁰¹ Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 12. Sınıf, 114.

¹⁰² Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 12. Sınıf, 116-117.

çoktan seçmeli soru hazırlanmıştır. Sorular hedef kitlenin bilişsel özelliklerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmış görülmektedir.¹⁰³

1982 yılı öğretim programından farklı olarak hem programların hem de ders kitaplarındaki yaklaşımın daha nesnel ve bilimsel olduğunu belirtmek gerekir.¹⁰⁴ Önceki programlardan ve içeriklerinden farklı olarak dinlerde çevre bilinci ve dinlerarası ilişkilerin ele alındığı son iki başlık farklılık olarak yer almaktadır. Son yıllarda dünyanın genelinde çevre bilincinin oluşturulmaya çalışılması din öğretiminde de etkisini göstermiştir. Ders kitabında içerikler anlatılırken dipnot kullanılması, birincil kaynak olarak kabul edilen dinlerin kutsal metinlerinden veya dinler tarihi ile ilgili akademik araştırmalardan bilgilerin verilmesi önceki yıllardan farklı bir yaklaşımdır. Genel olarak ise programda din hakkında, dinden öğrenme yaklaşımlarından hareket edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁰³ Akgül vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 12. Sınıf, 118.

¹⁰⁴ Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*, 215.

**2005 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Diğer Din-
lerin Ele Alınışı**

Sınıf Düze- yi	Üni- te	Ünite- nin Adı	Ünite Başlıkları	Ünite Alt Başlık- ları	Öğ- renme Alanı
12. Sınıf	Ünite 2	Dinlerde İbadetler	1.Dinlerde İbadetler	1.1. Dua ve Na- maz 1.2. Oruç 1.3. Hac 1.4. Sadaka 1.5. Kurban	İbadet
			2.Dinlerde İbadet Yerleri 3.Dinlerde Önemli Gün- ler ve Geceler		
12. Sınıf	Ünite 7	Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri	1.Yaşayan Dinlere Genel Bir Bakış	1.1. İbrahimî Din- ler: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam 1.2. Hint Dinleri: Hinduizm, Bu-	Din, Kül- tür ve Medeni- yet

				dizm, Caynizm, Sihizm 1.3. Çin ve Japon Dinleri: Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm 1.4. Geleneksel Dinler	
			2.Dinlerin Benzer Özellikleri	2.1. İnanç Özellikleri 2.1.1. Tanrı 2.1.2. Kutsal Kitap 2.1.3.Peygamberlik 2.1.4. Ahiret 2.2. Ahlak Özellikleri	

			3.Dinlerde Çevre Bilinci 4.Küreselleş n Dünyada Dinlerarası İlişkiler		
--	--	--	--	--	--

4. 2010 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı

2010 yılında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. sınıf düzeyinde Kenan Demirtaş tarafından hazırlanan kitap; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 15.04.2009 tarih ve 52 sayılı kararı ile ders kitabı olarak okutulması uygun görülmüş ve bu araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁰⁵

2010 yılı öğretim programına uyumlu olarak hazırlanan ders kitabında diğer dinlerin öğretimi ana başlıkları 2005 yılı ile aynı özelliklere sahiptir. İncelenen kitap- taki etkinlikler, konuların ele alınış şekli, kullanılan kavramlar ve materyaller açısın- dan benzerlik ve farklılıkları ele alınacaktır. Hazırlık çalışmalarında din kavramının araştırılması, Hint dinlerinin özelliklerini gösteren araştırmadan sonra hedef kitleden bir dosya hazırlanması, büyük dinler olarak nitelendirilen dinlerin yaygın olduğu ül- kelerin haritada gösterilmesi, diğer dinlere ait ibadet yerlerinden bildiklerinin yazıl-

¹⁰⁵ Kenan Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Özgün Matbaacılık, 2012).

ması ve diğer dinlerle ilişkileri konu alan iki ayet mealinin deftere yazılması istenmiştir.¹⁰⁶

Dinin tanımı yapıldıktan sonra yaşayan dinler kategorize edilmiştir. Yapılan sınıflandırmada Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet vahye dayalı dinler olarak nitelendirilmiştir. 2005 yılında bu dinlerin İbrahimî dinler olarak gruplandırıldığı tekrar vurgulanmalıdır. Hz. Yakup'la başlayıp Hz. Musa ile devam eden Yahudilik tarihi aktarılmıştır. İnanç ve ibadet sistemleri hakkında bilgi verilen Yahudiler ile ilgili olarak görsel materyal olarak Tevrat'tan 14. yüzyıla ait bir sayfa kullanılmış, geri dönütlerin kontrol edilebilmesi içinde Yahudilerle ilgili bilgi düzeyinde doldurulması gereken bir tablo hazırlanmıştır. Hristiyanlık başlığında anlatılan tarihsel bilgiler incelendiği zaman Hristiyanlığın kendi inanç felsefesinden hareketle konunun ele alındığı görülebilir. Görsel olarak Hz. İsa'nın değişimini gösteren Karanlık Kilise'den bir resim ile vaftiz kurnası fotoğrafı kullanılmıştır.¹⁰⁷ İslamiyet'inde inanç, ibadet ve ahlaki özelliklerine, evrenselliğine, bilimsel gerçeklere ters düşmemesine dikkat çekilmiştir. Kâbe ile ilgili bir görselin yanı sıra İslam'la ilgili inanç, ibadet ve ahlak özellikleri ile ilgili hazırlanan kavram haritasının doldurulması istenmiştir.¹⁰⁸

Hint dinleri başlığında ele alınan Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm bir önceki ders kitabındaki benzer özellikleri ile aktarılmıştır. Görsel unsurlarla desteklenen Hint dinlerinden sonra Çin ve Japon dinleri olan Taoizm, Konfüçyanizm ve Şin-

¹⁰⁶ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 124.

¹⁰⁷ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 129-130.

¹⁰⁸ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 131-132.

toizm aynen diğer dinler gibi tarihsel süreçleri, inanç, ibadet ve ahlak özellikleri ile incelenmiştir.¹⁰⁹

Dinlerin benzer özellikleri 2005 yılındaki ders kitabından farklı olarak inanç ve ahlak başlıklarına ek olarak ibadet ve dinlerde önemli gün ve geceler ayrıca ele alınmıştır. İnanç başlığında tanrı, kutsal kitap, peygamber ve ahiret inancı üç ilahi din açısından aktarılmıştır. İlahi olmayan dinler bu başlıkta ele alınmamıştır. Karşılaştırmalı başlığında ilahi dinlerin ahiret inancı açısından değerlendirilmesi istenmiştir. Dinlerin ibadetler açısından değerlendirildiği bölüm oldukça uzun bir şekilde hazırlanmıştır. Dua, namaz, oruç, hac, sadaka ve kurban ibadetleri ilahi dinler ve ilahi olmayan dinler açısından açıklanmıştır. Dua ve namaz konusundan sonra dinlerin benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırılması istenmiştir.

Kur'an ve Tevrat'tan oruç ibadeti ile ilgili ilahi kitaplardan metinler aktarılmıştır.¹¹⁰

“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.” (Bakara Suresi 183. Ayet)

“Musa orada kırk gün kırk gece Rabb'le birlikte kaldı. Ağzına ne ekmek koydu, ne de su. Antlaşma sözlerini on buyruğu taş levhaların üzerine yazdı.” (Kitab-ı Mukaddes, Çıkış 34: 28)

Hac ile ilgili de Kur'an ve Tevrat'tan örnek metinler aktarılmıştır.

“Haccı ve umreyi Allah için tam yapın...” (Bakara Suresi, 196. Ayet)

“Bütün erkekleriniz yılda üç kez –Mayasız Ekmek Bayramı'nda, Haftalar Bayramı'nda ve Çardak Bayramı'nda- Tanrı'nız Rabb'in önünde bulunmak üzere onun

¹⁰⁹ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 133-144.

¹¹⁰ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 157.

sececeği yere gitmeli. Kimse Rabb'in önüne eli boş gitmemeli. Her biriniz Tanrı'nız Rabb'in sizi kutsadığı oranda armağanlar götürmeli." (Tesniye 16: 16,17)

Konu metninin sonunda kutsal mekân tüm dinlerde haccın ortak noktası olarak kabul edilmiştir. Zaman ve mekân vahiyle belirlenmiş, zenginlik şartı aranan, düzenli bir hac uygulamasının İslam dini dışında diğer dinlerde bu şekilde bir uygulamanın olmadığı da eklenmiştir. Dinler için önemli hac ziyaret yerlerinin yazılmasını isteyen etkinlik uygulamasından sonra sadaka ile ilgili bilgiler verilmiştir. Kurban ibadetine dinlerin bakış açısının aktarımından sonra ibadet yerleri hakkında bilgi verilerek konu noktalanmıştır. Her bir anlatımda farklı dinlerle ilgili görsellerde kullanılmıştır.¹¹¹ Dinlerin birbirlerine benzediği yönlerden biri olarak da ahlak belirlenmiştir. İnanç başlığında sadece ilahi dinlerin ortak özellikleri vurgulanmışken ibadet ve ahlak başlıklarında ilahi olan ve olmayan dinler bir arada değerlendirilmiştir. Dinlerin özünde insanı ahlaken yüceltme amacının olduğu belirtilerek ahlak konusuna giriş yapılmıştır. Ödül ve ceza olgusunun ilahi dinlerde daha belirgin olduğu belirtilmiştir. Doğruluk, alçakgönüllülük, hoşgörü, şefkatli ve merhametli olmak, büyüklere saygı göstermek gibi davranışların tüm ilahi dinlerde erdemli davranışlar olarak nitelendirildiği; yalancılık, rüşvet alıp vermek, hırsızlık, zina, hile yapmak, cana kıymak, başkalarının haklarına saygı göstermemek gibi davranışlarında kötü görüldüğü aktarılmıştır. Farklı örneklemelerden hareket edilerek ortak noktalara dikkat çekilmiştir. İlahi olmayan dinlerden Hinduizm ve Budizm'in ahlak ilkeleri de konuya dâhil edilmiştir. Dinlerle ilgili verilen örnekler birincil kaynaklardan hareketle oluşturulmuştur. Dinlerde ortak ahlak

¹¹¹ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 158-170.

ilkelerinin olduğu tablonun hedef kitle tarafından doldurulması istenmiştir.¹¹² Dinlerde önemli gün ve geceler başlığı önceki yıllarda olmayan bir başlık olarak yer almıştır. Dinlerde yılın bazı zamanlarında kötü güçlerin etkisiz kaldığına, günahların bağışlandığına, ruhun huzura erdiğine inanılan zamanlar olduğu anlatılmış; kutsal günler, geceler ve bayramlar olarak sınıflandırılan başlıklar için dinlerden örnekler verilmiştir.¹¹³ Dinlerde çevre bilinci başlığından sonra hedef kitleden çevre sorunlarını, bunların sebeplerini ve çözüm önerilerini paylaşmaları istenmiştir. Ünitenin son başlığı 2005 yılı ders kitabında olduğu gibi küreselleşen dünyada dinler arası ilişkileri ele almış ve değerlendirme çalışmaları ile konu sonlandırılmıştır. Farklı dinlere ve kültürlere sahip insanların bir araya gelip bilgi alışverişinde bulunabilmeleri, yaşanan sorunlara birlikte çözüm aramaya çalışmaları dinler arası ilişki olarak tanımlanmıştır. Gelişen teknoloji, ulaşım ve haberleşmede yaşanan hızlı değişimin farklı dinlerden insanları bir araya getirdiğine dikkat çekilerek içe kapanma ve düşmanlıklar geliştirme döneminin kapandığı belirtilmiştir. Dinlerin temel amacının insanların bir arada barış ve huzur içinde yaşamaları, dinler arasındaki farklılıkların ortak insanlık mirasının varlığıyla çelişmediği anlatılmıştır. Önceki ders kitabında olduğu gibi İslam'ın inanç özgürlüğünü temel haklardan biri olarak kabul ettiği belirtilip benzer örnekler kullanılmıştır. Aynı şekilde istismarcı misyonerlik faaliyetlerine dikkat çekilmiştir. Değerlendirme çalışmalarında ise açık uçlu ve çoktan seçmeli soru tercihi devam etmiştir. Ge-

¹¹² Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 171-173.

¹¹³ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 174-177.

nel olarak ölçme değerlendirmede hedef kitlenin bilişsel düzeyde bilgilerini ölçmeye yönelik sorular hazırlanmıştır.¹¹⁴

2010 yılı programında diğer dinlerin öğretimi sadece 12. sınıfla sınırlandırılmıştır. 12. sınıfta ise yaşayan dinlerin önemli özelliklerini, dinlerin benzer özelliklerini dinlerdeki önemli gün ve geceleri, dinlerde çevre bilinci ve küreselleşen dünyada dinlerarası ilişkileri öğrenecekleri ifade edilmiştir. 2005 öğretim programına göre önemli bir değişikliğin olmadığı programda dinlerin benzer özellikleri ile ilgili alt başlıklarda değişiklikler vardır. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık için kullanılan İbrahimî dinler tasnifi kullanılmamış, her üç din vahye dayalı dinler olarak isimlendirilmiştir.

¹¹⁴ Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 178-185.

**2010 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Diğer Din-
lerin Ele Alınışı**

Sınıf Düzeyi	Ünite	Ünitenin Adı	Ünite Başlıkları	Ünite Alt Başlıkları	Öğ- renme Alanı
12. Sınıf	Ünite 7	Yaşayan Dinler ve Benzer Özellikleri	1.Yaşayan Dinler	1.1. Vahye Dayalı Dinler: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet 1.2. Hint Dinle- ri: Hinduizm, Budizm, Cay- nizm, Sihizm 1.3. Çin ve Japon Dinleri: Taoizm, Kon- füçyanizm, Şintoizm 1.4. Geleneksel Dinler	Din, Kül- tür ve Medeniyet
			2.Dinlerin Benzer Özel-	2.1. İnanç 2.2. İbadet	

			likleri	2.3. Ahlak 2.4. Dinlerde Önemli Gün ve Geceler	
			3.Dinlerde Çevre Bilinci 4.Küreselleşen Dünyada Din- ler Arası İliş- kiler		

5. 2018 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı

Bu başlıkta 11 ve 12. sınıf düzeyinde hazırlanan iki ayrı ders kitabı incelenmiştir. Bunlardan biri Bekir Pınarbaşı ve Fikri Özdemir tarafından 11. sınıf düzeyinde hazırlanan ders kitabıdır.¹¹⁵ Diğeri ise Doç. Dr. Ali Kuzudişli'nin kaleme aldığı 12. sınıf düzeyindeki ders kitabıdır.¹¹⁶

2018 öğretim programı bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarı ile yürürlükte olan programdır. Programla uyumlu olan ders kitabında diğer dinlerin öğretimi iki sınıf düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Hristiyanlık ve Yahudilik başlığı ile aktarılan konu 11.

¹¹⁵ Bekir Pınarbaşı - Fikri Özdemir, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Dikey Yayıncılık, 2019).

¹¹⁶ Ali Kuzudişli, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2019).

sınıf düzeyindedir. Öğrencilerin zihinsel bir ön hazırlık yapabilmeleri amacı ile Hristiyanlık ve Musevilik ile ilgili kavramlar verilip araştırılmaları istenmiştir. Hz. Musa'nın hayatı ve on emir Yahudilikle ilgili hazırlık soruları iken Hristiyanlığın dünyada yayıldığı bölgeler, kutsal mekânları, sembolleri de araştırılması istenen konu başlıkları olmuştur. İçerikte her iki din tarihçe, inanç esasları, kutsal mekânlar, ritüeller ve semboller açısından ele alınmıştır. Hazırlık çalışmalarını önceki yıllardan ayıran özelliklerden biri öğrencilerden araştırmalarının sunu haline getirilerek arkadaşları ile paylaşılması isteğidir. Her iki din ile ilgili bilgiler aktarılmadan önce “Düşünelim-Hazırlanalım” başlıklarında öğrencilerin konuyla ilgili bilgilerini fark etmeleri amaçlanmıştır. Aynı şekilde konu aktarımlarında görseller, etkinlikler ve bilgi kutularının kullanımına başvurulmuştur. Yahudilik ve Yahudilerin yaşadıkları coğrafya ile ilgili kısa bir girişten sonra Yahudiliğin tarihçesi aktarılmıştır. Tarihçenin aktarımında Yahudilerin kendi bakış açısına uygun bir dil kullanılmış ve Kitab-ı Mukaddes gibi birincil kaynaklar referans gösterilmiştir. İkincil kaynakların kullanıldığı başlıklar olsa bile önceki yıllardaki ders kitaplarından daha fazla birincil kaynaklardan hareket edildiğini belirtmek gerekir. Yahudiliğin tarihçesinin anlatımında konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'den örnekler verilmemesi, dinlerin kendi epistemolojik kabullerinden hareket edilmesi yine ders kitabını farklı kılan özelliklerdendir. Bilgi kutusunda on emir maddeler halinde verildikten sonra öğrencilerden emirleri değerlendirmeleri ve hangilerinin evrensel ahlak ilkeleri ile benzeştiğini bulmaları istenmiştir. İnanç esasları başlığında da Yahudiliğin inanç esasları ile İslam inanç esaslarının karşılaştırılması beklentisi devam etmiştir. Tarihçe anlatılırken İslam dininin bakış açısının aktarılmamasına rağmen inanç esasları başlığında günümüzdeki Tevrat'ın Hz. Musa'ya verilen

ilahi kitabın aynısı olmadığı, sonraki dönemlerde tahrif edildiği için aslını koruyamadığı ifade edilmiştir. Yahudilik başlığı günümüzde varlığını devam ettiren Yahudi mezheplerinden bahseden bilgi kutusu ile sona erdirilmiştir.¹¹⁷

Hristiyanlık başlığı öğrencileri konuyla ilgili ön bilgilerine yönlendirmeyi amaçlayan kavram soruları ile başlamıştır. Tarihçe başlığında Hristiyanlığı anlamak için Hz. İsa'nın yerini bilmenin önemli olduğu belirtilerek Hz. İsa ve ondan sonraki süreç anlatılmıştır. Hristiyanlığın yayıldığı coğrafyayı gösteren bir haritadan sonra Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğünü anlatan Kitab-ı Mukaddes'teki bilgi aktarıldıktan hemen sonra bilgi kutusu başlığında Nisa Suresi'nden ayetler örnek gösterilerek Hz. İsa'nın öldürülmediği, Allah'ın O'nu kurtardığı ve kendi katına yükselttiği bilgileri yer almıştır. Ders kitabında Hristiyanlık tarihinde Pavlus'un rolü anlatıldıktan sonra günümüzdeki Hristiyanlığın onun eseri olduğu, öz olarak tevhit inancına dayanan dinin teslise evrildiği görüşü mevcuttur. Hristiyanlığın bu şekildeki bir bakış açısını kabul etmesi mümkün olmadığına göre anlatılanlar tamamen Müslüman bakış açısını göstermektedir.¹¹⁸ Kutsal mekânlar, ritüeller ve semboller başlığında Hristiyan ibadet şekilleri ayrıntıları ile açıklanmış, mezheplerin ibadetler konusundaki ayrılıkları anlatılmış, kendi içinde karşılaştırma yapılmıştır. Aynen Yahudilik konusunda olduğu gibi bilgi kutusunda Hristiyan mezhepleri anlatılmış ve konunun sonunda evangelizm akımından bahsedilmiştir. Hristiyan yayılcılığı ve misyonerlik ile eş anlamı olarak kullanılan evangelizmin dünyanın son zamanlarında Orta Doğu merkezli bir kargaşa ve şiddetin yaşanacağı ve Kudüs'te kutsal mabedin tekrar inşa edileceği gibi

¹¹⁷ Pınarbaşı - Özdemir, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 128-136.

¹¹⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 136-140.

inançlara sahip olduğu vurgulanmıştır. Önceki ders kitaplarında istismarcı misyonerlik olarak nitelendirilen bir kullanım yoktur ancak evangelizm üzerinden misyonerlerin dünya genelindeki beklentileri hakkında bilgi verilmiştir. Ünite sonu değerlendirmeden anlaşıldığı kadarıyla soru çeşitliliği önceki yıllara göre artan bir özelliğe sahiptir. Açık uçlu, çoktan seçmeli sorular ile boşluk doldurma ve doğru yanlış üzerinden öğrencilerin bilgileri pekiştirilmek istenmiştir. Soruların içeriğinde ise önemli bir değişiklik bulunmamaktadır. Bilişsel bilgi düzeyinde soruların hazırlanması tercih edilmiştir. Sorularda dinler arası herhangi bir karşılaştırma söz konusu değildir.¹¹⁹

Diğer dinlerin öğretimi kapsamında kabul edilmese bile 11. sınıf düzeyinde ilk defa bu öğretim programında ve ders kitabında konu edinilen “Yeni Dini Hareketler” başlığına dikkat çekmek gerekebilir. 1950 yılından sonra Batı dünyasında ortaya çıkan, geleneksel din anlayışlarına karşı olan oluşumlar bu başlık içinde kabul edilmiştir. Coğrafi olarak yayıldıkları yerler, ortaya çıkış nedenleri, ortak dinsel inançları, ritüelleri, kendi içindeki hiyerarşik yapısı, beslendiği kaynaklar ve dünyanın dini ve sosyal hayatına olan etkileri ele alınmıştır. Batı dünyası üzerinden anlatılan yeni dini hareketlerin ülkemizdeki karşılığı olarak bireylerin dini inancını istismar eden FETÖ ve benzeri örgütler örnek gösterilmiştir. Aynı şekilde İslamofobi tanımlanmış, DEAŞ terör örgütü, sıra dışı kişi ve grupların İslam’ın ruhunu anlayamadıkları belirtilerek İslamofobiyi güçlendiren temel nedenlerin başında bu tür radikal anlayışların geldiği anlatılmıştır.¹²⁰ Önceki öğretim programlarında ve buna bağlı olarak ders kitaplarında

¹¹⁹ Pınarbaşı – Özdemir, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 136-144.

¹²⁰ Pınarbaşı – Özdemir, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 115-121.

dile getirilmeyen bu olgunun dönemin şartları ve konjoktüründen kaynaklandığı düşünülebilir.

Diğer dinlerin öğretimi ile ilgili 12. sınıf düzeyinde son ünite olarak işlenmesi istenen Hint ve Çin dinleri başlığı belirlenmiştir. Ünitenin başlangıcında hem üniteye hazırlanalım hem de hazırlık çalışmaları başlıkları kullanılmış, önce genel olarak dünya haritasında geleneksel dinlerin yayıldığı coğrafyanın tespit edilmesi, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm hakkındaki ön bilgilerin gözden geçirilmesi amaçlanmıştır. Hazırlık çalışmalarında ise öğrencilerin dinleri İslam Ansiklopedisini kaynak kullanarak incelemeleri ve dinlerin sembollerini araştırmaları istenmiştir. Tüm başlıklar tarihçe, inanç ve ritüeller, semboller ve kutsal mekânlar başlığında incelenmiştir. Hinduizm’de avatar, karma, reenkarnasyon, yoga, meditasyon kavramları anlatılarak küreselleşen dünyada kullanılan bu kavramlara öğrencilerin dikkati çekilmiştir. Hinduizm paganizm, Budizm gibi Hindistan’daki yerel dinler ile kısmen İslamiyet’in birleşimiyle oluştuğu ifade edilmiştir. Hinduizm ile ilgili verilen bilgiler nesnel bir bakış açısıyla aktarılmıştır. Kullanılan kaynaklar genel olarak dinler tarihçilerinin aktardığı bilgiler ile İslam Ansiklopedisi’nin ilgili maddelerine dayandırılmıştır. Görsel unsurların kullanıldığı konuda sembollere de dikkat çekilmiştir.¹²¹ Aynı şekilde Budizm dünyada yayıldığı ülkeler ve Hinduizm’de karşı çıktığı prensipler itibari ile ele alınmıştır. Tarihçesinden sonra inanç ve ritüellerde karma, Nirvana, mehdi inancı, ahimsa açıklanmış, Hinduizm ile ortak yönlerine dikkat çekilmiştir. Semboller ve kutsal mekânlar görsel materyallerle desteklenmiştir.¹²²

¹²¹ Kuzudişli, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 135-140.

¹²² Kuzudişli, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 135-140.

Hint dinlerinden sonra anlatılan din Çin milli dinlerinden Konfüçyanizmdir. Tarihçesinde dinin kurucusu kabul edilen Konfüçyüs'ün hayatı, öğrencilerinin onun ölümünden sonra öğretilerini yayması, İmparatorluğun resmi dini haline gelmesi ve sonrasında önemini kaybetmesi kronolojik olarak anlatılmıştır. Önceki yılların ders kitaplarında verilen bilgilere ek olarak Hint ve Çin dinlerinin ahlaki özellikleri de işlenmekteyken 2018 yılında okutulan ders kitabında ahlakla ilgili ayrı bir başlık oluşturulmamış diğer başlıkların altında bu konu işlenmiştir. Konfüçyanizm'in kutsal mekânları ve sembolleri görsel unsurlarla birlikte anlatılmıştır.¹²³ Çin dinlerinden Taoizm aynı şekilde Konfüçyanizm gibi nesnel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Görsel unsurların kullanıldığı dinlerin aktarımında ikincil kaynakların kullanımı söz konusudur.¹²⁴

Okuma parçası olarak "Samiha Ayverdi'de Doğu-Batı Medeniyeti Meselesi" başlığında mutasavvıf yazarlardan kabul edilen Samiha Ayverdi'nin Batı medeniyetindeki maneviyat eksikliği, Doğu medeniyetindeki taassup ve madde düşmanlığının her iki medeniyette sorunlara yol açtığına dikkat çektiği yazısına yer verilmiştir. Ünite sonunda Hinduizm'in ve Taoizm'in kimlik kartı oluşturulmuş, kimlik kartında bahsi geçen dinin kurucusu, ortaya çıktığı yer, geçirdiği başlıca aşamalar, kutsal metinleri, ibadetleri, kutsal mekânları ve sembollerinin öğrenciler tarafından bulunması istenmiştir. Değerlendirme çalışmalarında dört açık uçlu soru, dört çoktan seçmeli soru ve dört tanede doğru yanlış sorusu hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular bilişsel düzeyde

¹²³ Kuzudişli, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 144-148.

¹²⁴ Kuzudişli, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 149-151.

belirlenmiş ve dinlerin benzer ya da farklı yönleriyle ilgili karşılaştırma soruları yer almamıştır.¹²⁵

2018 yılında okutulan ders kitaplarını önceki yıllardan ayıran özellikler bulunmaktadır. Konuların hem 11. sınıf hem de 12. sınıf düzeyinde ele alınmış olması, önceki yıllardaki başlıklardan olan “Dinlerin Benzer Özellikleri, Dinlerde Çevre Bilinci, Dinlerde Önemli Gün ve Geceler, Küreselleşen Dünyada Dinlerarası İlişkiler” konularının yer almaması genel farklılıklardır. İçerik olarak da –birkaç cümle dışında- nesnel bir bakış açısıyla dinlerin anlatılması, birincil kaynakların daha fazla kullanılması, dinlerin kabullerinin temel referans kabul edilmesi önemli değişiklikler olarak görülebilir.

2018 öğretim programı ünite açıklamasında Yahudilik ve Hristiyanlık konularının öğrenci seviyelerine uygun olarak ele alınması, nesnel ve tasviri (betimleyici) bir yöntem benimsenmesi istenmiştir. Dikkat çeken açıklamalardan biri dinlerin kendi kavramları ve epistemolojik kabulleri ile tanıtılmasına özen gösterilmesine yapılan vurgudur. Dinlerin aktarımında öğretmenlerin hareket noktalarının açık ve net belirlenmiş olması objektif bakış açısını gerektirmektedir. Dinlerin ortaya çıktığı ve yayıldığı bölgelerin harita üzerinde gösterilmesi dünya üzerindeki yayılış çevresinin görülmesi açısından önem arz etmektedir.¹²⁶ Aynı yılın 12. sınıf düzeyindeki ünite açıklamasında “Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm” konularına yer verilmiştir. 11. Sınıf düzeyinde yer alan açıklamaların birebir aynısı bu ünite içinde geçerlidir.

¹²⁵ Kuzudişli, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 152-155.

¹²⁶ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*, 2018, 29.

Dinlerin kendi epistemolojik kabulleri ile tanıtılması, nesnel ve tasviri (betimleyici) bir yöntem benimsenmesi istenmiştir.¹²⁷

¹²⁷ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*, 2018, 35.

**2018 Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Diğer Din-
lerin Ele Alınışı**

Sınıf Düzeyi	Ünite	Ünitenin Adı	Ünite Baş- lıkları	Ünite Alt Başlıkları
11. Sınıf	Ünite 5	Yahudilik ve Hristiyanlık	1.Yahudilik 2. Hristiyanlık	
12. Sınıf	Ünite 5	Hint ve Çin Dinleri	1. Hinduizm	1.1. Hinduizm’in Tarihçesi 1.2. Hinduizm’de İnanç ve Ritüeller 1.3. Hinduizm’de Semboller ve Kutsal Mekânlar
			2. Budizm	2.1. Budizm’in Ta- rihçesi 2.2. Budizm’de İnanç ve Ritüeller 2.3. Budizm’de Sem- boller ve Kutsal Mekânlar
			3.Konfüçyanizm	3.1. Konfüçyanizm’in Tarihçesi

				3.2.Konfüçyanizm’de İnanç ve Ritüeller 3.3.Konfüçyanizm’de Semboller ve Kutsal Mekânlar
			4. Taoizm	4.1. Taoizm’in Tarihçesi 4.2. Taoizm’de İnanç ve Ritüeller 4.3. Taoizm’de Semboller ve Kutsal Mekânlar

SONUÇ

Bir ülkede çoğunluğun kabul ettiği dini inanç sisteminin örgün ve yaygın eğitim kurumlarında öğretiminin yapılması olağan bir durumdur. Ülkedeki din eğitim ve öğretiminin niteliğini belirleyen faktör ise çoğunluğun kabulü dışında kalan dinlerin eğitim kurumlarında ne kadar yer kapladığı, dinlerin anlatımında kullanılan dilin ne kadar nesnel ya da öznel olduğudur. Geleneksel bakış açısında örgün eğitim alan öğrencilerin kendi kültür ve inanışları dışındaki farklılıklar genelde eğitim öğretime konu olmaz. Çünkü farklılıklar ayrılık nedeni olarak algılanır. Ancak tüm dünyada yaşanan siyasi, toplumsal ve kültürel değişimler farklı inançların artık görmezden gelinmeyeceğini göstermiştir. Çoğulcu bakış açısıyla beraber toplumdaki farklı din ve inançların bilinir ve görülür olması mümkün olmuştur. Birbirini kabule yönelik bir bakış açısı oluşturulması için dışlayıcı değil kapsayıcı bir anlayışla diğer dinlerin ele alınması gerekir. Dinlerin kendi kaynaklarından hareket edilmesi zorunluluğu öğrencilerde doğru bilgiye ulaşılması ön kabulünü de oluşturur.

Zorunlu ders kategorisinde yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde diğer dinlerin öğretime yer verilip verilmediği, yer verildiği takdirde hangi yaklaşımların temel kabul edildiği, yıllar içerisinde değişen yaklaşımlarla beraber dinlerin öğretim programında kapladığı alanda herhangi bir değişiklik olup olmadığı araştırmada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gerek bireysel gerekse toplumsal alanda yaşanan değişimlerin eğitimi etkilememesi mümkün değildir. İletişim ve uluslararası politikada yaşanan değişimler, toplumların çokkültürlülüğe evrilmesi diğer dinlerin öğretimini önceki yıllara göre daha önemli hale getirmiştir.

Araştırmada beş ayrı ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programı ve programlarla uyumlu olarak hazırlanan yedi ayrı ders kitabı incelenmiştir. 1982 ve 1992 ortaöğretim programında sadece ünite ve konu başlıkları varken 2005, 2010 öğretim programlarında kazanımlar, öğrenme alanları ve etkinlikler belirlenmiştir. 2018 yılı öğretim programı ise kazanım, açıklamalar ve anahtar kavramlar üzerinden ünite başlıklarını ele almıştır. Tüm programlarda değişmeyen konu başlıklarının Yahudilik, Hristiyanlık, Hint ve Çin Dinleri olduğu görülmüştür. İlkel dinler ya da geleneksel dinler ile Japon dinleri son yıllarda öğretim programlarında yer almayan konulardır. Öğretim programlarından farklı olarak ders kitaplarında 2005 yılına gelene kadar dinlerin ele alınışı İslami terminolojiden hareket eden, dinlerin kendi kabul ve kaynaklarından ziyade Kur'an ayetleri ile konu başlıklarının desteklendiği bir anlayışla hazırlanmıştır. 2005 öğretim programında ise diğer dinlerin aktarımında nesnel ve çoğulcu bir bakış açısı söz konusudur. 2005 ve 2010 yıllarındaki başlıklandırmalar, programla ilgili yapılan açıklamalar birbirlerine benzemektedir. Öğretim programlarında etkinlikler, ölçme ve değerlendirme, öğretim programlarının yaklaşımı ve uygulanması ile ilgili ayrıntılı bilgi ve paylaşımlar olan 2005 ve 2010 yılı programları kazanım sayıları açısından 2018 yılı ile karşılaştırıldığında zaman uygulamada olan programda daha kısa bilgilerin yer aldığı, kazanım sayılarının azaltıldığı görülmektedir. Kazanım sayılarının fazlalığı süre ve kazanım dengesinde öğretmenler açısından sorun teşkil ederken kazanım sayılarının bu kadar azaltılmış olması yine bir dengesizlik oluşturmuştur. Birbirleri ile benzeşen ve ayrışan yönleri olduğu gibi 2010 yılı ile 2018 yılı ortaöğretim programları arasında diğer dinlerin öğretiminde bir takım değişiklikler görülmektedir. Yaşanan paradigma değişikliğinin önemli nedenlerden birinin 2000'li yılların

ortalarından itibaren diğ er dinlerle ilgili ortak dil çabalarına siyasi desteğ in azalmış olması ile AB'ye üyelik sürecinin askıya alınması gösterilebilir.

Yukarıda dile getirilen karşılaştırmalardan bağımsız olarak öğretmenlerin eğitim  ğretim sürecindeki rolüne de dikkat çekmek gerekir. Değış en  ğretim programlarına uyum sağlaması, anlaması ve doğru uygulaması gereken kişiler öğretmenlerdir. Bu açıdan  ğretim programları ve ders kitaplarında diğ er dinlerin  ğretiminde hangi ilkelere göz önünde bulundurulması gerektiğı, öğretmenlerin programı anlayabilecek ve uygulayabilecek seviyeye gelmesi amaçlara ulaşmada yapı taşı olarak kabul edilebilir. Hizmet içi eğitim faaliyetleri aracılığı ile  ğretim programları uygulamaya girmeden önce öğretmenler tarafından içselleştirilip uygulanacak seviyeye gelmelidir. Öğretmenlerin alışılagelmiş rollerinin ve anlatımının dışına çıkılmasının istendiğı her  ğretim programı beraberinde programın felsefesini, uygulanabilirliğini anlaması gereken öğretmenlerin varlığını da zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgül, Mehmet vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 12. Sınıf*. Ankara: İmpress İmaj İç ve Dış Ticaret, 1. Basım, 2008.
- Altaş, Nurullah. “Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)”, *Dinler Tarihi Araştırmaları VII*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010), 673-703.
- Ayas, M. Rami – Tümer, Günay. *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. Sınıf*. Ankara: Emel Matbaacılık, 1982.
- Aydın, Mehmet. *Lise ve Dengi Okullar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 3. Sınıf*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982.
- Baykara, Zeynep. *Okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Diğer Dinlerin Öğretimi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Bilgin, Beyza. “İslam Din Pedagojisinde İslam'dan Başka Dinlerin Anlatımı”. *AÜİFD* 43/2 (2002), 19-40.
- Boran, Abdurrahman. *Lise Birinci Sınıflarda Okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkında Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi*, Doktora Tezi, 1996.

- Bulut, Zübeyir. “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi”. *Kelam Araştırmaları* 8/2 (2010), 65-90.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Çetin, Osman vd. *Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1*. İstanbul: Akdeniz Yayıncılık, 1998.
- Demirtaş, Kenan. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Özgün Matbaacılık, 2012.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 24 Mayıs 2022.
<https://sozluk.gov.tr/>
- Gündüz, Hatice. *İlköğretim Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi (Zorunlu Din Öğretimi Öncesi ve Sonrası Dönemlere Ait Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Hull, John M. “Religious Education in Democratic Plural Societies: Some General Considerations”. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (Mart 2001), 33-52.
- Kaplan, İbrahim. “İbrahimî Dinler Kavramı Üzerine”. *Medeniyetler Beşiği Orta Doğu ve Şanlıurfa: Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (11-12 Mayıs 2017), 107-116.
- Kaymakcan, Recep. *Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Pro-*

gramı İnceleme ve Değerlendirme Raporu. ERG, Nisan 2007.
<https://www.egitimreformugirisimi.org/wpcontent/uploads/2017/03/Din.Kulturu.ve.Ahlak.Bilgisi.Og.Prog.Inc.12.04.07.0.pdf>

Kutlu, Sönmez. “Laik Örgün Eğitim Sisteminde Doktrin Merkezli Çoğulcu Din Eğitimi Mümkün mü?” *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı* (29-30 Mayıs 2009), 99-112.

Kuzudişli, Ali. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2019.

MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11, 12. Sınıflar)*. Ankara: 2018.

MEB, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: 2005.

MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: 2010.

MEB, *Tebliğler Dergisi* 45/2109 (29 Mart 1982). Erişim 17 Mayıs 2022.

<http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/46-1982?limitstart=0>

MEB, *Tebliğler Dergisi* 55/2356 (13 Nisan 1992). Erişim 7 Mayıs 2022.

<http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/56-1992>

Milli Eğitim Temel Kanunu. (Kanun No. 1739). *Resmi Gazete* 14574 (Haziran 1973).
Erişim 14 Nisan 2022.

Okumuş, Mahmut Nadir. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programlarında Farklı Din ve İnançların Öğretimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Pınarbaşı, Bekir – Özdemir, Fikri. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Dikey Yayıncılık, 2019.

T.C. Anayasası, Madde 24.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “2010 Yılı Talim ve Terbiye Kurulu Kararları”. Erişim 24 Nisan 2022.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/21170710_fihrist_2010.pdf

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “2018 Talim ve Terbiye Kurulu Kararları”. Erişim 24 Nisan 2022.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/21170711_fihrist_2018.pdf

Tosun, Cemal. “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler”. *Dinler Tarihi Araştırmaları VII*. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010.

Yeşilyurt, Muhammet. “İbrahimî Dinler Kavramsallaştırılmasının Meşruiyetine Dair

- İleri Sürülen Fenomenolojik Temellerin Değerlendirilmesi”. *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of Social Science* 5/29 (Ekim 2018), 263-271.
- Yeşilyurt, Muhammet. “İbrahimî Dinler Kavramsallaştırılmasının Tarihi”. *Bilimname* 1/37 (2019), 191-241.
- Yılmaz, Hüseyin. “AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi ile İlgili Öğrencilerin Düşünceleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2004), 101-127.
- Zengin, Mahmut. *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2017.